

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

με θέμα:

**«Οι επιπτώσεις της γήρανσης του πληθυσμού
στην κατανάλωση στην Ελλάδα»**

Σαΐτης Γεώργιος

A.M. 258

Τριμελής Επιτροπή:

Νικολίτσα Δάφνη (Επιβλέπουσα Καθηγήτρια)

Γιαννέλλης Νικόλαος

Λαπατσιώρας Σπυρίδων

Ρέθυμνο 2023

*Στον συνοδοιπόρο μου σε αυτό το ταξίδι (και όχι μόνο),
στον πατέρα μου...*

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία ασχολείται με τη μελέτη των επιδράσεων της γήρανσης στην καταναλωτική συμπεριφορά των νοικοκυριών στην Ελλάδα. Η ιδιωτική κατανάλωση αποτελεί ένα σημαντικό μερίδιο του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) και οι μακροοικονομικές αναλύσεις εξετάζουν την πορεία του μεγέθους αυτού διαχρονικά και σε σχέση με το μακροοικονομικό περιβάλλον. Εδώ το ενδιαφέρον εστιάζεται στην ατομική ιδιωτική κατανάλωση και τους προσδιοριστικούς παράγοντες αυτής δηλαδή πρόκειται για μικροοικονομική ανάλυση. Η ανάλυση έγινε με τα μικροοικονομικά δεδομένα από την Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) της ΕΛΣΤΑΤ για τη χρονική περίοδο 2008 – 2021. Η ηλικία του νοικοκυριού θεωρήθηκε ότι «ταυτίζεται» με την ηλικία του προσώπου αναφοράς. Τα αγαθά διακρίθηκαν σε τέσσερις βασικές κατηγορίες σύμφωνα με τη διεθνή ταξινόμηση COICOP: διαρκή, μη διαρκή, ημιδιαρκή και υπηρεσίες. Όπως φαίνεται από τα περιγραφικά στατιστικά, τα ελληνικά νοικοκυριά δαπανούν το μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματός τους σε υπηρεσίες και μη διαρκή αγαθά. Καθώς η έμφαση της ανάλυσης είναι στην εξέλιξη της μέσης καταναλωτικής δαπάνης και της οριακής ροπής προς κατανάλωση με την ηλικία, προκειμένου να διακρίνουμε τις επιδράσεις της γενεάς, τα δεδομένα χωρίστηκαν σε κοορτές με βάση το έτος γέννησης του εκπροσώπου του νοικοκυριού. Οι οικονομετρικές εκτιμήσεις του μοντέλου πολλαπλής παλινδρόμησης που χρησιμοποιήθηκε έδειξαν ότι η οριακή ροπή προς κατανάλωση διαφέρει σημαντικά μεταξύ των τεσσάρων ομάδων αγαθών. Επιπλέον, τα δεδομένα δείχνουν ότι η οριακή ροπή προς κατανάλωση αυξάνεται με την ηλικία. Η ανάλυση σε επίπεδο κοορτής που ακολούθησε με εξαρτημένη μεταβλητή τη συνολική μέση κατά κεφαλή δαπάνη και τις μέσες κατά κεφαλή δαπάνες σε μη διαρκή αγαθά εμφανίζει σημαντική διαφοροποίηση στα επίπεδα κατανάλωσης μεταξύ γενεών με το μέσο επίπεδο δαπάνης να είναι χαμηλότερο για τις παλαιότερες γενεές. Η ανεργία σε επίπεδο γεωγραφικής περιοχής NUTS 1 χρησιμοποιείται για να αποτυπώσει το μακροοικονομικό περιβάλλον και έχει αρνητική συσχέτιση με την ατομική καταναλωτική δαπάνη. Τέλος, εξετάζονται οι επιδράσεις και άλλων παραγόντων, όπως το φύλο, η γεωγραφική περιφέρεια, το εκπαιδευτικό επίπεδο και η τρέχουσα κύρια ασχολία, στην ατομική καταναλωτική δαπάνη.

Abstract

This thesis deals with the study of the effects of ageing on the consumption behavior of households in Greece. Private consumption constitutes an important share of Gross Domestic Product (GDP) and macroeconomic analyses examine the evolution of this size over time and in relation to the macroeconomic environment. The focus here is on individual private consumption and its determinants, i.e., a microeconomic analysis. The analysis was carried out using microeconomic data from the ELSTAT Household Budget Survey (HBS) for the period 2008-2021. The age of the household was assumed to 'match' the age of the reference person. Goods were divided into four main categories according to the COICOP international classification: durable, nondurable, semi-durable and services. As can be seen from the descriptive statistics, Greek households spend most of their income on services and non-durable goods. As the focus of the analysis is on the evolution of average consumption expenditure and marginal propensity to consume with age, to distinguish generational effects, the data were divided into cohorts based on the year of birth of the household representative. Econometric estimates of the multiple regression model used showed that the marginal propensity to consume differs significantly between the four groups of goods. In fact, it turns out that the data show that the marginal propensity to consume increases with age. The cohort-level analysis that followed with the dependent variable being total average per capita expenditure and average per capita expenditure on nondurable goods shows significant variation in consumption levels across generations with the average level of expenditure being lower for older generations. Unemployment at NUTS 1 geographical area level is used to capture the macroeconomic environment and is negatively correlated with individual consumption expenditure. Finally, the effects of other factors such as sex, geographical region, educational level, and current main occupation on individual consumption expenditure are examined.

Ευχαριστίες

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα καθηγήτρια, κα Νικολίτσα Δάφνη, για την άψογη συνεργασία και αμέριστη βοήθεια όλο αυτό το διάστημα. Οι συμβουλές και οι υποδείξεις της ήταν πολύτιμες για την τελική διαμόρφωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους «αφανείς ήρωες» της οικογένειάς μου που μου συμπαραστάθηκαν σε αυτή τη διαδρομή. Η ψυχολογική συμπαράσταση της θείας μου, Άννας, ήταν πολύτιμη. Προπάντων θα ήθελα να εκφράσω την τεράστια ευγνωμοσύνη μου απέναντι στον πατέρα μου, Μάνο, ο οποίος στάθηκε πραγματικός «βράχος» ιδιαίτερα στις δύσκολες στιγμές. Όσα ευχαριστώ και να πω είναι λίγα. Του αξίζουν πολλά εύσημα.

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη	3
Abstract	4
Κατάλογος Πινάκων	7
Κατάλογος Διαγραμμάτων.....	7
Κεφάλαιο 1 ^ο : Εισαγωγή	8
Κεφάλαιο 2 ^ο : Θεωρητικό πλαίσιο.....	11
2.1. Εισαγωγή	11
2.2. Θεωρίες Κατανάλωσης.....	11
2.2.1. Κεϋνσιανή Θεωρία	11
2.2.2. Θεωρία κύκλου ζωής.....	13
2.2.3. Θεωρία Μόνιμου Εισοδήματος	15
2.3. Ανασκόπηση εμπειρικών ερευνών με θέμα την κατανάλωση.....	17
2.4. Σύνοψη	19
Κεφάλαιο 3 ^ο : Η Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών: ιστορικό και μεθοδολογία της έρευνας και περιγραφική ανάλυση των δεδομένων 2008 – 2021	20
3.1. Εισαγωγή	20
3.2. Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών	20
3.2.1. Ιστορικό Έρευνας.....	20
3.2.2. Μεθοδολογία Έρευνας	22
3.3. Περιγραφική Στατιστική Ανάλυση βασικών οικονομικών μεταβλητών της ΕΟΠ	25
3.4. Συμπεράσματα Κεφαλαίου.....	33
Κεφάλαιο 4 ^ο : Οικονομετρική Ανάλυση της Κατανάλωσης	34
4.1. Εισαγωγή	34
4.2. Παρουσίαση του οικονομετρικού υποδείγματος.....	37
4.3. Εκτιμήσεις οικονομετρικής ανάλυσης.....	39
4.4. Ανάλυση σε επίπεδο κοορτής.....	44
4.5. Συμπεράσματα κεφαλαίου	49
Κεφάλαιο 5 ^ο : Επίλογος	50
Βιβλιογραφικές Αναφορές.....	52
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία.....	52
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	53
Διαδικτυακές πηγές	55

Κατάλογος Πινάκων

Αριθμός	Τίτλος	Σελίδα
1	Κατανομή των προσώπων αναφοράς ανά ηλικιακή ομάδα, 2008-2021(%)	26
2	Κατανομή των προσώπων αναφοράς ανά γεωγραφική περιφέρεια και βαθμό αστικοποίησης, 2008-2021 (%)	27
3	Κατανομή των προσώπων αναφοράς ανά εκπαιδευτικό επίπεδο, 2008- 2021 (%)	28
4	Σύνθεση της κατανάλωσης ανά κοορτή, 2008-2021 (%)	36
5	Εκτιμήσεις συντελεστών εξίσωσης (6)	40-42
6	Εκτιμήσεις συντελεστών ανάλυσης ανά κοορτή για τις συνολικές δαπάνες	44-45
7	Εκτιμήσεις συντελεστών ανάλυσης ανά κοορτή για τα μη διαρκή αγαθά	46-47

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Αριθμός	Τίτλος	Σελίδα
1	Συνολική ροπή προς κατανάλωση του νοικοκυριού ανά ηλικιακή ομάδα του προσώπου αναφοράς, 2015 (% διαθέσιμου εισοδήματος)	9
2	Διαχρονική καταναλωτική πορεία – Υπόδειγμα Κύκλου Ζωής	14
3	Πρόσωπα αναφοράς ανά οικογενειακή κατάσταση (%)	29
4	Πρόσωπα αναφοράς ανά τρέχουσα κύρια ασχολία (%)	30
5	Ποσοστιαία διάρθρωση της κατανάλωσης για κάθε ηλικιακή ομάδα ανά κατηγορία δαπανών για το έτος 2008	31
6	Ποσοστιαία διάρθρωση της κατανάλωσης για κάθε ηλικιακή ομάδα ανά κατηγορία δαπανών για το έτος 2021	31

Κεφάλαιο 1^ο: Εισαγωγή

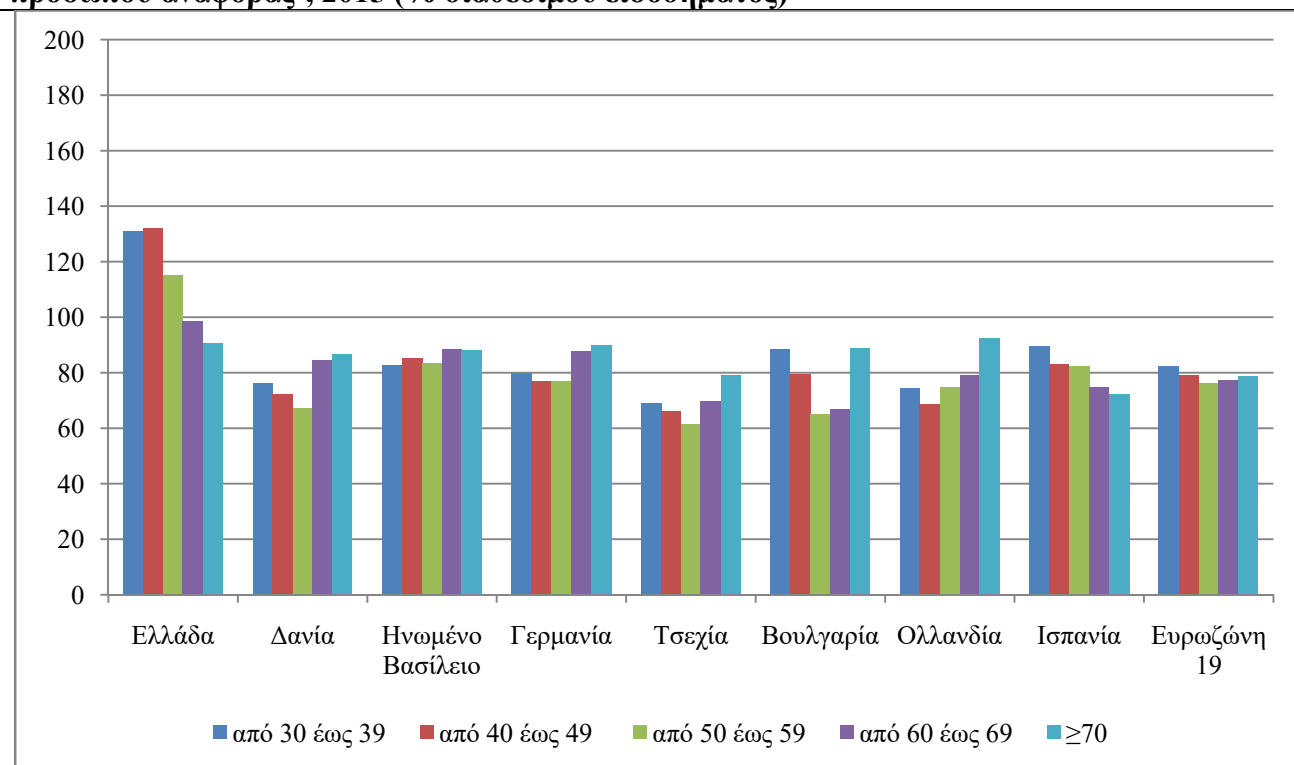
Η κατανάλωση σχετίζεται με την ευδαιμονία των ατόμων και γενικότερα του κοινωνικού συνόλου, αφού καθορίζει σε σημαντικό βαθμό την πορεία ενός έθνους. Στις περισσότερες χώρες οι δαπάνες των νοικοκυριών καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο ποσοστό του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (Keho, 2019; Λιανός και Ψειρίδου, 2015). Ακόμη, στα σύγχρονα – κυρίως του δυτικού κόσμου – κράτη παρατηρείται αύξηση της αναλογίας των ηλικιωμένων ατόμων (65 ετών και άνω) στο σύνολο του πληθυσμού (Μπελαντής, 2020). Τα παραπάνω έχουν εντείνει το ερευνητικό ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας για τη συσχέτιση μεταξύ κατανάλωσης και ηλικίας, καθώς η διερεύνηση της καταναλωτικής συμπεριφοράς των ατόμων τρίτης ηλικίας χρειάζεται για να κατευθύνει μεταξύ άλλων τα μέτρα οικονομικής πολιτικής (δημοσιονομικής και νομισματικής) τα οποία λαμβάνονται με στόχο τη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας. Στο πλαίσιο αυτό κατανοούμε και τη δημιουργία του κλάδου των Οικονομικών της Γήρανσης, όπου μελετώνται οικονομικά θέματα σε συνάρτηση με τη γήρανση.

Βασικός σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η διερεύνηση των επιπτώσεων της γήρανσης του ελληνικού πληθυσμού στα πρότυπα κατανάλωσης. Συγκεκριμένα, μέσω εμπειρικής έρευνας από τη βάση δεδομένων της ΕΛΣΤΑΤ για την περίοδο 2008 – 2021 γίνεται προσπάθεια κατανόησης των διαφορών στις οριακές ροπές προς κατανάλωση μεταξύ κατηγοριών αγαθών (διαρκή, μη διαρκή, ημιδιαρκή και υπηρεσίες). Επιπρόσθετα, εξετάζονται οι επιδράσεις της ηλικίας και της κοορτής (γενεάς) του προσώπου αναφοράς στα επίπεδα δαπάνης του νοικοκυριού. Πέρα αυτών, η ανάλυση περιλαμβάνει και άλλους παράγοντες, οι οποίοι σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία επιδρούν στις ιδιωτικές δαπάνες.

Στο Διάγραμμα 1 απεικονίζεται το ποσοστό του διαθέσιμου εισοδήματος το οποίο καταναλώνουν τα νοικοκυριά, η συνολική ροπή προς κατανάλωση, του επικεφαλής (προσώπου αναφοράς) του νοικοκυριού σε 8 τυπικές – αντιπροσωπευτικές χώρες διαφόρων γεωγραφικών περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως ήταν το 2015 και της Ευρωζώνη των 19. Η συνολική ροπή προς κατανάλωση (aggregate propensity to consume) ορίζεται ως το πηλίκο $p = \frac{\bar{C}}{\bar{Y}}$, όπου \bar{C} είναι η μέση κατανάλωση και \bar{Y} είναι το μέσο διαθέσιμο εισόδημα. Από τα δεδομένα παρατηρούμε ότι μεταξύ των

επιμέρους χωρών της Ευρώπης δεν παρατηρείται ένα ενιαίο καταναλωτικό μοτίβο, ανάλογα με την ηλικιακή κατηγορία του προσώπου αναφοράς του νοικοκυριού.

Διάγραμμα 1: Κατανάλωση ως % του διαθέσιμου εισοδήματος ανά ηλικιακή ομάδα του προσώπου αναφοράς¹, 2015 (% διαθέσιμου εισοδήματος)

Πηγή: Eurostat Database, ExperimentalStatistics Μεταβλητή:ICW_SR_08 (πρόσβαση 29/01/2023)

Αναφορικά με την Ελλάδα η κατανάλωση ως ποσοστό του διαθέσιμου εισοδήματος εμφανίζει υψηλότερες τιμές σε κάθε ηλικιακή ομάδα του προσώπου αναφοράς σε σύγκριση με άλλες χώρες της Ευρώπης και το μέσο όρο της Ευρωζώνης. Εδώ αποτελούν εξαίρεση τα γηραιότερα νοικοκυριά (≥ 70 ετών), όπου συγκλίνει με τα μεγέθη των άλλων χωρών. Είναι αξιοσημείωτο να αναφέρουμε ότι στη χώρα τα νοικοκυριά με νεότερα σε ηλικία πρόσωπα αναφοράς τείνουν να δαπανούν μεγαλύτερο ποσοστό του διαθέσιμου εισοδήματός τους. Παρόμοια συμπεριφορά φαίνεται και στην Ισπανία μεταξύ των χωρών του Διαγράμματος 1.

Η διπλωματική εργασία αποτελείται από 5 κεφάλαια. Το 2^ο Κεφάλαιο ασχολείται με 3 βασικές θεωρίες κατανάλωσης και ακολουθεί μία βιβλιογραφική ανασκόπηση. Στο 3^ο Κεφάλαιο παρατίθενται το ιστορικό και η μεθοδολογία της Έρευνας

¹Για περισσότερα βλ. στο 3ο κεφάλαιο §3.2.2. Μεθοδολογία Έρευνας.

Οικογενειακών Προϋπολογισμών και γίνεται η περιγραφική ανάλυση των δεδομένων.
Η εργασία ολοκληρώνεται με το 5^ο Κεφάλαιο, που συνοψίζονται τα βασικά συμπεράσματα της εμπειρικής έρευνας.

Κεφάλαιο 2^ο: Θεωρητικό πλαίσιο

2.1. Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο της εργασίας γίνεται ανασκόπηση του θεωρητικού πλαισίου για τη μελέτη της κατανάλωσης, με σκοπό μία σφαιρική κατανόηση του θέματος. Μετά την πρώτη θεωρία κατανάλωσης του Keynes διατυπώθηκαν πολλές οικονομικές θεωρίες σχετικά με την κατανάλωση. Ωστόσο, στα πλαίσια αυτής της διπλωματικής παρατίθενται τρεις βασικές μακροοικονομικές θεωρίες: η κεϋνσιανή θεωρία, η θεωρία του κύκλου ζωής και η θεωρία του μόνιμου εισοδήματος. Αυτές αναφέρονται στη σχέση που συνδέει την κατανάλωση με το εισόδημα. Στη συνέχεια, ακολουθούν τα πορίσματα προηγούμενων εμπειρικών ερευνών

2.2. Θεωρίες Κατανάλωσης

2.2.1. Κεϋνσιανή Θεωρία

Στο βασικότερο έργο του «*Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος*» ο Keynes διατύπωσε μία από τις θεωρίες που αποτέλεσαν «θεμέλιο» στη σύγχρονη οικονομική σκέψη. Είναι γνωστή και ως θεωρία του τρέχοντος εισοδήματος ή θεωρία απόλυτου εισοδήματος (absolute income hypothesis), διότι μόνο το τρέχον διαθέσιμο εισόδημα καθορίζει τα επίπεδα κατανάλωσης.

Η συνήθης γενικευμένη γραμμική μορφή της κεϋνσιανής συνάρτησης κατανάλωσης είναι:

$$C_t = a + bY_t \quad (1)$$

όπου C_t συμβολίζει τη συνολική ατομική δαπάνη και Y_t το προσωπικό διαθέσιμο εισόδημα τη χρονική στιγμή t , αντίστοιχα. Η σταθερά a αποτελεί το αυτόνομο τμήμα της συνάρτησης κατανάλωσης, δηλαδή την ελάχιστη κατανάλωση που απαιτείται από το άτομο για την επιβίωση, και αποτελεί ένα σχετικά μικρό θετικό αριθμό.² Ο

²Θεωρείται ότι και με μηδενικό εισόδημα, $Y_t=0$, το άτομο θα συνεχίσει να καταναλώνει προκειμένου να καλύψει τις βασικές του ανάγκες, δηλαδή τα προς το ζην.

συντελεστής του διαθέσιμου εισοδήματος, b , είναι η οριακή ροπή προς κατανάλωση (marginal propensity to consume, MPC) και αποτελεί την κλίση της συνάρτησης κατανάλωσης. Είναι ο λόγος της μεταβολής της κατανάλωσης προς τη μεταβολή του εισοδήματος και υπολογίζεται αλγεβρικά ως εξής:

$$MPC = \frac{\partial C_t}{\partial Y_t} = b \quad (2)$$

Παράλληλα, όρισε τη μέση ροπή προς κατανάλωση (average propensity to consume, APC) ως το λόγο της τρέχουσας συνολικής κατανάλωσης προς το τρέχον συνολικό εισόδημα, δηλαδή:

$$APC = \frac{C_t}{Y_t} = \frac{a}{Y_t} + b \quad (3)$$

Εφόσον τα μεγέθη a και Y_t λαμβάνουν μη αρνητικές τιμές γίνεται κατανοητό ότι $APC \geq MPC$ με την ισότητα να ισχύει στην ειδική περίπτωση όπου $a = 0$.

Στην προσέγγισή του, ο Keynes βασίστηκε σε τρεις υποθέσεις για τη διατύπωση της συνάρτησης κατανάλωσης (Πρόντζας, 2013). Πρώτον, σε αντίθεση με άλλες θεωρήσεις, στις οποίες μία σειρά παραγόντων – όπως το επιτόκιο – φαίνεται να επιδρούν στην κατανάλωση, στη θεωρία του Keynes μόνο το εισόδημα αποτελεί τον κύριο προσδιοριστικό παράγοντα. Δεύτερον, κατέληξε στο πόρισμα ότι για την οριακή ροπή προς κατανάλωση, MPC , ισχύει ότι $0 < MPC < 1$. Με άλλα λόγια, τα άτομα δαπανούν πάντοτε ένα τμήμα του εισοδήματός τους και ποτέ ολόκληρο, γι' αυτό το λόγο η οριακή ροπή προς κατανάλωση βρίσκεται μεταξύ των τιμών 0 και 1 δίχως να λαμβάνει τις δύο ακραίες τιμές. Τρίτον, η μέση ροπή προς κατανάλωση είναι φθίνουσα συνάρτηση του εισοδήματος. Η τελευταία πρόταση αποδεικνύεται με τη βοήθεια της εξίσωσης (3), όπου μία αύξηση του εισοδήματος (Y_t) στον παρονομαστή οδηγεί σε μείωση της μέσης ροπής προς κατανάλωση (APC).

Τα παραπάνω συμφωνούν κατά τον Drakopoulos (2021), με τον «ψυχολογικό νόμο» που διέπει τη θεωρία του Keynes, δηλαδή ότι οι άνθρωποι κατά μέσο όρο τείνουν να αυξάνουν τα επίπεδα κατανάλωσης, όταν αυξάνεται το εισόδημά τους. Ωστόσο, η αύξηση της κατανάλωσης είναι μικρότερη από την αντίστοιχη του εισοδήματος (οριακή ροπή προς κατανάλωση). Η διαφορά αυτή, κατά τον Keynes, έγκειται στην αποταμίευση (οριακή ροπή προς αποταμίευση), η οποία αυξάνεται με την άνοδο του εισοδήματος.

Αν και η κεϋνσιανή προσέγγιση δημιούργησε έναν «πυρήνα» στην οικονομική θεωρία, δέχτηκε κριτική. Διάφοροι οικονομολόγοι (μεταξύ άλλων οι Simon Kuznets και James Duesenberry) μέσω εμπειρικών ερευνών διαπίστωσαν ότι η βραχυχρόνια οριακή ροπή προς κατανάλωση που αναφέρει ο Keynes, δεν ταυτίζεται πάντα με την αντίστοιχη μακροχρόνια (Scerpaniti και Zamagni, 2004). Η προσπάθεια ερμηνείας της διαφοράς αυτής λόγω της απουσίας χρονικού ορίζοντα, ώθησε τους οικονομολόγους στην ανάπτυξη νέων θεωριών, δύο βασικότερες εκ των οποίων ακολουθούν στις επόμενες υποενότητες.

2.2.2. Θεωρία κύκλου ζωής

Οι Modiglianικοί Brumberg τη δεκαετία του 1950 ανέπτυξαν μία δεύτερη θεωρία κατανάλωσης βασιζόμενοι στη λεγόμενη υπόθεση του κύκλου ζωής (Life Cycle Hypothesis). Κεντρικό ρόλο στη θεωρία τους έχει η αριστοποιητική συμπεριφορά (μεγιστοποίηση της χρησιμότητας) καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ατόμου. Ειδικότερα, οι καταναλωτές δεν επιθυμούν έντονες διακυμάνσεις στα επίπεδα κατανάλωσης, αλλά επιδιώκουν τη διατήρηση ενός σταθερού επιπέδου κατανάλωσης κατανέμοντας το εισόδημα και τον πλούτο τους. Η κατανάλωση του ατόμου (C) διαμορφώνεται ως:

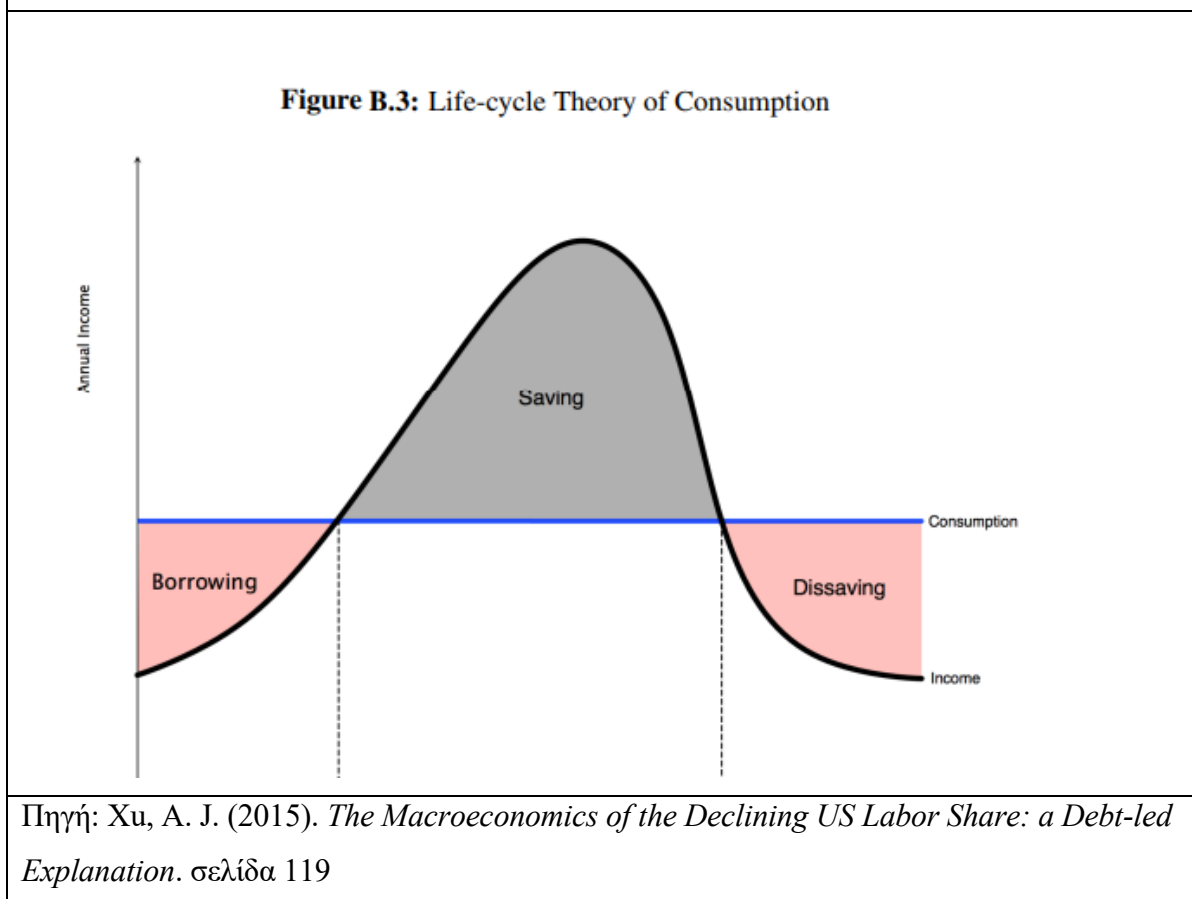
$$C = aW + cY_v \quad (4)$$

όπου W είναι ο πλούτος (wealth) και Y_v το «εισόδημα ζωής» (life income) του ατόμου, δηλαδή το μέσο ετήσιο εισόδημα που εκτιμά ότι θα έχει το άτομο (Scerpaniti και Zamagni, 2004). Οι συντελεστές a και c συμβολίζουν την οριακή ροπή προς κατανάλωση του πλούτου και του εισοδήματος, αντίστοιχα.

Σύμφωνα, με τα παραπάνω και υπό το πρίσμα ότι τα άτομα επιδιώκουν την εξομάλυνση των διακυμάνσεων της κατανάλωσης, διαμορφώνεται ένα ομοιόμορφο καταναλωτικό μοτίβο. Στο Διάγραμμα 2 απεικονίζονται η καμπύλη εισοδήματος (μαύρη γραμμή) και η ευθεία κατανάλωσης (μπλε γραμμή) με τον οριζόντιο άξονα να συμβολίζει την ηλικία. Στα υποδείγματα κύκλου ζωής προβλέπεται ότι επειδή τα νέα άτομα δεν διαθέτουν πηγές εισοδήματος ή το εισόδημα ξεκινάει από χαμηλό επίπεδο,

δανείζονται συχνά πριν την είσοδό τους στην αγορά εργασίας (για παράδειγμα φοιτητικά δάνεια).

Διάγραμμα 2: Διαχρονική καταναλωτική πορεία – Υπόδειγμα Κύκλου Ζωής

Στη συνέχεια, τα άτομα βρίσκονται στην αγορά εργασίας – συνήθως μεταξύ 25 και 65 ετών – και αποκτούν εισόδημα, το οποίο αυξάνεται με τις προαγωγές και την προϋπηρεσία. Ως συνέπεια, στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο το εισόδημα που περισσεύει από την κατανάλωση αγαθών να γίνεται αποταμίευση μέρος της οποίας ενδεχομένως να χρησιμοποιείται για την αποπληρωμή του δανεισμού της προηγούμενης περιόδου.

Στο τελευταίο στάδιο, της συνταξιοδότησης, τα άτομα διαθέτουν – όπως και στα νεανικά τους χρόνια – περιορισμένους εισοδηματικούς πόρους (σύνταξη). Για τη διατήρηση ενός σταθερού καταναλωτικού προφίλ χρησιμοποιούν τις αποταμιεύσεις της προηγούμενης περιόδου και επομένως στο διάστημα αυτό έχουν αρνητική αποταμίευση (Attanasio, 1999 και Drakopoulos, 2021).

Από το Διάγραμμα 2 γίνεται κατανοητό ότι τα υποδείγματα κύκλου ζωής εφαρμόζονται υπό ορισμένες υποθέσεις. Αρχικά, το επιτόκιο θεωρείται μηδενικό και οι αποταμιεύσεις δεν λαμβάνουν τόκους. Ακόμη, τα άτομα δεν έχουν περιουσία εκ γενετής ούτε επιθυμούν να αφήσουν κληρονομιά, με αποτέλεσμα να θεωρείται ότι στο τέλος της ζωής τους έχουν δαπανήσει όλους τους πόρους που διαθέτουν. Παράλληλα, υποθέτουμε ότι οι καταναλωτές συμπεριφέρονται ορθολογικά και έχουν ελεύθερη πρόσβαση στις αγορές κεφαλαίου (Attanasio και Browning, 1993).

Παρά τους περιορισμούς που υπάρχουν, η θεωρία κύκλου ζωής εμπλούτισε την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Η καταναλωτική συμπεριφορά δεν είναι συνάρτηση μόνο του τρέχοντος εισοδήματος, αλλά και του πλούτου του ατόμου. Τέλος, έθεσε τα θεμέλια για τη μελέτη της κατανάλωσης υπό το πρίσμα μίας δυναμικής διάστασης.

2.2.3. Θεωρία Μόνιμου Εισοδήματος

Ο οικονομολόγος Milton Friedman άσκησε κριτική στη θεωρία του Keynes διατυπώνοντας για πρώτη φορά το 1957 στο έργο του «*A Theory of the Consumption Function*» την Υπόθεση του Μόνιμου Εισοδήματος (Permanent Income Hypothesis). Σύμφωνα με αυτή, η τρέχουσα κατανάλωση επηρεάζεται και από τα μελλοντικά εισοδήματα του ατόμου. Οι καταναλωτές, όπως και στη θεωρία του κύκλου ζωής, επιδιώκουν τη διαχρονική μεγιστοποίηση της χρησιμότητας (Drakopoulos, 2021). Το εισόδημα του ατόμου αποτελείται από δύο βασικές συνιστώσες:

$$Y_t = Y^P + Y^T \quad (5)$$

όπου Y_t είναι το τρέχον εισόδημα, Y^P είναι το μόνιμο εισόδημα (permanent income) και Y^T είναι το παροδικό εισόδημα (transitory income). Το μόνιμο εισόδημα διαμορφώνεται από τις προσδοκίες που έχουν τα άτομα σχετικά με το σταθερό εισόδημα που θεωρούν ότι κατά μέσο όρο θα λαμβάνουν στο μακροχρόνιο ορίζοντα. Από την άλλη, το παροδικό εισόδημα δεν αποτελεί μία μόνιμη χρηματική εισροή για το άτομο – για παράδειγμα, τα έσοδα από ένα τυχερό παίγνιο συνιστούν παροδικό εισόδημα – και οδηγεί σε αποκλίσεις από το μόνιμο εισόδημα. Κατά αντιστοιχία, η κατανάλωση του ατόμου χωρίζεται σε μόνιμη (τακτική) και παροδική (μη προγραμματισμένη).

Η σημαντικότερη διαφορά ανάμεσα στη θεωρία κύκλου ζωής και στη θεωρία μόνιμου εισοδήματος είναι ο χρονικός ορίζοντας. Τα υποδείγματα κύκλου ζωής αναφέρονται στη διάρκεια ζωής ενός ατόμου, σε αντίθεση με την υπόθεση του μόνιμου εισοδήματος, η οποία χαρακτηρίζεται από αόριστο χρονικό ορίζοντα (Attanasio, 1999).

Με βάση τα παραπάνω, η θεωρία του μόνιμου εισοδήματος ορίζει ότι το μόνιμο εισόδημα επιδρά πραγματικά στην κατανάλωση του ατόμου. Αντίθετα, μεταβολές στο εισόδημα, οι οποίες είναι παροδικές δεν επηρεάζουν την κατανάλωση (Hall, 1978 και Πρόντζας, 2013). Με άλλα λόγια, η συμπεριφορά των καταναλωτών υπαγορεύεται από τις εκτιμήσεις τους για το αναμενόμενο μόνιμο εισόδημά τους. Τα άτομα χαρακτηρίζονται από προσαρμοζόμενες προσδοκίες (adaptive expectations). Αυτό σημαίνει ότι κάθε χρονική περίοδο αναθεωρούν τις εκτιμήσεις τους για το εισόδημα ανάλογα με την απόκλιση που είχε η προσδοκία της προηγούμενης περιόδου με την πραγματική τιμή. Υποεκτιμήσεις στο επίπεδο του μόνιμου εισοδήματος για μεγάλο χρονικό διάστημα «σηματοδοτούν» στα άτομα ότι το μόνιμο εισόδημά τους έχει αυξηθεί, με αποτέλεσμα να αυξάνουν την κατανάλωσή τους (Drakopoulos, 2021).

Τέλος, ο Friedman μέσω της θεωρίας του μόνιμου εισοδήματος διαφώνησε με την αντίληψη που επικρατούσε μέχρι τότε σχετικά με την τόνωση της ζήτησης. Προτάσεις, οι οποίες ισχυρίζονταν ότι μία προσωρινή πολιτική εκ μέρους του κεντρικού σχεδιαστή, για παράδειγμα η παροχή επιδομάτων, που θα έδινε έναυσμα στα άτομα να καταναλώνουν περισσότερο και θα τόνωνε την οικονομία σε περιόδους ύφεσης μέσω του κεϋνσιανού πολλαπλασιαστή, αμφισβητήθηκαν ως αναποτελεσματικές. Η εξήγηση είναι ότι τα άτομα γνωρίζουν την παροδικότητα αυτών των πολιτικών, με αποτέλεσμα να μην μεταβάλλουν την κατανάλωσή τους.

2.3. Ανασκόπηση εμπειρικών ερευνών με θέμα την κατανάλωση

Τα ζητήματα που αφορούν την κατανάλωση – και γενικότερα τα θέματα από την πλευρά της ζήτησης – έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον των ερευνητών. Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν διεξαχθεί πολλές επιστημονικές μελέτες, προκειμένου να διερευνηθούν οι παράγοντες που συνδέονται με την ιδιωτική κατανάλωση. Η παρούσα υποενότητα περιλαμβάνει μία σύντομη βιβλιογραφική ανασκόπηση παρελθοντικών εμπειρικών ερευνών και των βασικότερων πορισμάτων τους.

Όπως προκύπτει από την ανάλυση των θεωριών κατανάλωσης της προηγούμενης υποενότητας, το εισόδημα είναι καθοριστικός παράγοντας προσδιορισμού των ιδιωτικών δαπανών (Akeke και Yousuo, 2012; Diacon και Maha, 2015). Οι Tapsin και Hepsag (2014) στην οικονομετρική μελέτη τους για τη χρονική περίοδο 2000 – 2012 σε μακροοικονομικά δεδομένα της Ευρωζώνης των 18 διαπίστωσαν ότι αύξηση 1 USD (\$) στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) οδηγεί σε αύξηση των ιδιωτικών δαπανών κατά 0,566 USD. Σε παρόμοια πορίσματα κατέληξε και η έρευνα της Guisan (2004), η οποία αναφερόταν στο Μεξικό και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής τα έτη 1960 – 2002.

Ωστόσο, οι εμπειρικές έρευνες έχουν αναδείξει, πέρα του εισοδήματος, και μία σειρά άλλων μακροοικονομικών μεταβλητών. Μεταξύ άλλων, σημαντικές παράμετροι που συνδέονται με τις δαπάνες των νοικοκυριών είναι το επιτόκιο, οι δημόσιες δαπάνες και οι συναλλαγματικές ισοτιμίες (βλ. ενδεικτικά για μακροοικονομικές αναλύσεις τους Ezeji και Ajudua, 2015; Chukwudi και Ukeje, 2019; Kebo, 2019). Ειδικότερα, τα υψηλά επιτόκια αποθαρρύνουν τα άτομα να δανειστούν και μειώνουν τα επίπεδα κατανάλωσης. Ακόμη, μία μείωση των επιτοκίων αυξάνει τις δαπάνες, αφού μειώνεται το κίνητρο για αποταμίευση (Dornbusch και Fischer, 1993).

Βέβαια, είναι γνωστό ότι και η ανεργία επιφέρει μεταβολές στη συνάρτηση κατανάλωσης των νοικοκυριών. Η έρευνα, που έγινε από τους Johnsson και Kaplan (1999) και αφορούσε τα έτη 1970 – 1998 για τη Σουηδία, απέδειξε την αρνητική σχέση ανεργίας και ιδιωτικών δαπανών. Οι εκτιμήσεις των προσομοιώσεων έδειξαν συμφωνία με την υπόθεση κύκλου ζωής (Johnsson και Kaplan, 1999).

Από την άλλη, ο πληθωρισμός χωρίς ανάλογη μεταβολή στο εισόδημα μειώνει τα επίπεδα κατανάλωσης των νοικοκυριών (Ezeji και Ajudua, 2015; Bakri *et al.*, 2017). Σε εμπειρική έρευνά τους για τη Βραζιλία, οι Faria και Carneiro (2001) διαπίστωσαν ότι σε βραχυχρόνιο επίπεδο ο πληθωρισμός επιδρά αρνητικά στο εισόδημα και κατ' επέκταση στη συνάρτηση κατανάλωση των νοικοκυριών, ενώ η μακροχρόνια επίδραση είναι μη σημαντική

Επιπρόσθετα, οι Varlamova και Larionova (2015) όχι μόνο επιβεβαίωσαν τη θετική επίδραση μεταξύ εισοδήματος και κατανάλωσης, αλλά εξέτασαν και τις επιπτώσεις διάφορων μακροοικονομικών δεικτών στις ιδιωτικές δαπάνες. Αναλυτικότερα, οι τιμές των αγαθών, καθώς και παράγοντες που σχετίζονται – άμεσα ή έμμεσα – με αυτές, όπως οι φόροι και οι εισαγωγές από το εξωτερικό, οδηγούν σε μεταβολή της κατανάλωσης των νοικοκυριών. Γενικά, διαπίστωσαν ότι κύριο ρόλο στην κατανάλωση διαδραματίζουν οι δείκτες που είναι συνδεδεμένοι με την οικονομική ανάπτυξη και το ευρύτερο οικονομικό περιβάλλον.

Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί επιστήμονες έχουν εστιάσει την προσοχή τους στη σύνδεση των διάφορων κοινωνικών και δημογραφικών παραγόντων με την ιδιωτική δαπάνη. Για την ακρίβεια, το εκπαιδευτικό σύστημα και το σύστημα υγείας μπορούν να μεταβάλλουν την καταναλωτική συμπεριφορά (Bailliu και Reisen, 1998; Varlamova και Larionova, 2015). Η παρουσία ποιοτικών δημόσιων υπηρεσιών μειώνει την αναζήτηση αντίστοιχων υπηρεσιών στον ιδιωτικό τομέα. Ακόμη, οι Bailliu και Reisen (1998) έδειξαν ότι το συνταξιοδοτικό σύστημα έχει αντίκτυπο στην ιδιωτική δαπάνη, μέσω της εν δυνάμει μεταβολής της αποταμίευσης και της αγοράς ιδιωτικών ασφαλίσεων.

Είναι αλήθεια ότι η ηλικία καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τα πρότυπα κατανάλωσης. Μέσα από τις εμπειρικές μελέτες ανακαλύφθηκε ότι οι δαπάνες σε υγεία, ενέργεια και οικιακό εξοπλισμό αυξάνονται με την πληθυσμιακή γήρανση, ενώ τα έξοδα για εκπαίδευση και ψυχαγωγία μειώνονται (Martins *et al.*, 2005). Ο Newhouse (1977) μέσα από τη μελέτη μακρο – δεδομένων ανεπτυγμένων αμερικανικών και ευρωπαϊκών χωρών τη δεκαετία του 1970 ανακάλυψε ότι στις δαπάνες υγείας επιδρούν εκτός της ηλικίας και ψυχολογικοί παράγοντες (ανακούφιση από το άγχος).

Τέλος, είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι έχουν διεξαχθεί έρευνες, οι οποίες επιδιώκουν να ενσωματώσουν σύγχρονες προσεγγίσεις για μία σφαιρική κατανόηση

της καταναλωτικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τον Hofstede (2001), οι αξίες, η κουλτούρα και οι πεποιθήσεις που διέπουν τα άτομα φαίνεται να καθορίζουν την οικονομική συμπεριφορά τους. Με άλλα λόγια, τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά συμβάλλουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση καταναλωτικών συνηθειών στον άνθρωπο (Bell, 1999). Οπότε, για μία ολιστική κατανόηση και διερεύνηση των ζητημάτων κατανάλωσης είναι αναγκαία μία διεπιστημονική μελέτη από τομείς της οικονομίας, της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας (Σπανοπούλου, 2020).

2.4. Σύνοψη

Στο κεφάλαιο αυτό συνοψίζονται 3 βασικές οικονομικές θεωρίες σχετικά με την κατανάλωση. Αρχικά παρουσιάζεται η κεϋνσιανή θεωρία κατανάλωσης, η οποία αποτέλεσε βάση για την ανάπτυξη της μικροοικονομικής προσέγγισης της κατανάλωσης. Έπειτα, ακολουθούν οι θεωρίες του κύκλου ζωής και του μόνιμου εισοδήματος, οι οποίες επεξεργάζονται τη σχέση μεταξύ εισοδήματος και κατανάλωσης με στόχο να εξηγήσουν τη διαφορά μεταξύ της συμπεριφοράς της οριακής ροπής προς κατανάλωση βραχυχρόνια και μακροχρόνια. Τέλος, παρατίθεται η ανασκόπηση ορισμένων εμπειρικών ερευνών του παρελθόντος. Μολονότι στη βιβλιογραφία εντοπίζεται ένας μεγάλος όγκος επιστημονικών μελετών, εντούτοις η παρουσία πολλών μεταβλητών – οι οποίες είναι πολλές φορές μη ανιχνεύσιμες/μετρήσιμες – δημιουργεί προβλήματα στην κατασκευή ενός υποδείγματος που να ενσωματώνει όλες τις παραμέτρους.

Η διπλωματική αυτή εργασία εξετάζει την καταναλωτική συμπεριφορά των ελληνικών νοικοκυριών και τις μεταβολές που επιφέρει σε αυτή η γήρανση του πληθυσμού. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό χρησιμοποιείται η Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) της ΕΛΣΤΑΤ για την περίοδο 2008 – 2021.

Κεφάλαιο 3^ο: Η Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών: ιστορικό και μεθοδολογία της έρευνας και περιγραφική ανάλυση των δεδομένων 2008 – 2021

3.1. Εισαγωγή

Βασική επιδίωξη της διπλωματικής, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, αποτελεί η διερεύνηση της διαφοράς στην οριακή ροπή προς κατανάλωση μεταξύ: α) των διαφόρων κατηγοριών αγαθών, β) των ατόμων διαφορετικής ηλικίας σε κάθε κατηγορία αγαθών και γ) των κοορτών. Η Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (Household Budget Survey) της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) μέσω της οποίας καταγράφονται αναλυτικά στοιχεία για την κατανάλωση και τα εισοδήματα των νοικοκυριών θεωρήθηκε κατάλληλη για αυτό το σκοπό. Πιο συγκεκριμένα, η ΕΟΠ συλλέγει πληροφορίες, από ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα νοικοκυριών από όλη τη χώρα, σχετικά με τα εισοδήματα, τις δαπάνες διαβίωσης (πραγματικές και τεκμαρτές) σε αγαθά και υπηρεσίες, την απασχόληση των μελών και ορισμένα κοινωνικοοικονομικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά τους.

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μία αναλυτική παρουσίαση τόσο του πλαισίου όσο και της μεθοδολογίας των ΕΟΠ και παρουσιάζονται ορισμένα περιγραφικά στατιστικά των ΕΟΠ για τα έτη 2008-2021. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τα κύρια συμπεράσματα που εξάγονται από αυτή την ανάλυση.

3.2. Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών³

3.2.1. Ιστορικό Έρευνας

Στην Ελλάδα η ΕΟΠ αποτελεί την πρώτη δειγματοληπτική έρευνα σε νοικοκυριά, η οποία διενεργήθηκε από την τότε Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (σήμερα Ελληνική Στατιστική Αρχή, ΕΛΣΤΑΤ). Η πρώτη ΕΟΠ διεξήχθη κατά τα έτη 1957/58 με διάρκεια ενός έτους και δείγμα περί τα 2.500 νοικοκυριά των αστικών

³Οι έννοιες και οι ορισμοί αντλήθηκαν από το Μεθοδολογικό Σημείωμα: Έννοιες και Ορισμοί των ΕΟΠ για τα έτη 2008 – 2021.

περιοχών της Χώρας. Η έρευνα συνεχίστηκε τα επόμενα έτη μέχρι και το έτος 1972 μόνο σε δήμους άνω των 30.000 κατοίκων, σε μικρότερο όμως δείγμα νοικοκυριών.

Τον Απρίλιο του 1963, ταυτόχρονα με την έρευνα των αστικών περιοχών, άρχισε ευρείας έκτασης έρευνα στις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές της Χώρας, δηλαδή σε δήμους και κοινότητες με πληθυσμό κάτω των 10.000 κατοίκων. Η συγκεκριμένη έρευνα διήρκησε ένα χρόνο, περιελήφθησαν 3.755 νοικοκυριά αυτών των περιοχών και συνεχίστηκε μέχρι το έτος 1972, σε μικρότερο όμως δείγμα νοικοκυριών.

Κατά τα έτη 1974, 1981/82, 1987/88, 1993/94, 1998/99 και 2004/05 πραγματοποιήθηκαν ΕΟΠ, οι οποίες κάλυψαν όλες τις περιοχές της Χώρας, σε δείγμα περίπου 7.500 νοικοκυριών για την πρώτη και σε δείγμα περίπου 6.000 έως 6.800 νοικοκυριών για τις πέντε επόμενες με ετήσια διάρκεια.

Από το 2008 και μετά, αποφασίστηκε για εθνικές ανάγκες, η διενέργεια της έρευνας να είναι ετήσια και συνεχής, δηλαδή να γίνεται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και να πραγματοποιείται κάθε χρόνο. Κύριος σκοπός της έρευνας είναι η κατάρτιση – αναθεώρηση του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) από την ΕΛΣΤΑΤ, αλλά η έρευνα χρησιμοποιείται και για πλήθος άλλων ερευνητικών σκοπών.

Τα στοιχεία της ΕΟΠ χρησιμοποιούνται και για την κατασκευή του Εναρμονισμένου Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, δηλαδή του δείκτη τιμών ο οποίος είναι συγκρίσιμος μεταξύ των χωρών της ζώνης του ευρώ. Η ανάγκη για συγκρισιμότητα των δεδομένων μεταξύ των χωρών συνεπάγεται υιοθέτηση από την ΕΛΣΤΑΤ των συστάσεων της Eurostat τόσο για την εναρμόνιση των ερωτηματολογίων όσο και για την ταξινόμηση των αγαθών και υπηρεσιών, την κατανάλωση των οποίων καταγράφει η ΕΟΠ όσο και την ταξινόμηση του εκπαιδευτικού επιπέδου (ISCED), των επαγγελματιών (ISCO), του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας (Nac.Erev.2) όσο και για άλλες μεταβλητές.

Ειδικότερα για τα έτη 2008 – 2021, από τα οποία αντλήθηκαν τα δεδομένα της εργασίας, για τις καταναλωτικές δαπάνες χρησιμοποιήθηκε η διεθνής ταξινόμηση COICOP (Classification of Individual Consumption by Purpose), η οποία καταρτίστηκε από τον ΟΟΣΑ (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης), έπειτα από συζητήσεις με τη Eurostat, τον ΟΗΕ και τις εθνικές στατιστικές υπηρεσίες των κρατών μελών της. Σύμφωνα με αυτή, οι 12 βασικές

κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών είναι: 1)Είδη διατροφής, 2)Οινοπνευματώδη ποτά και καπνός, 3) Είδη ένδυσης και υπόδησης, 4)Στέγαση, ύδρευση, καύσιμα και φωτισμός κύριας και δευτερεύουσας ή εξοχικής κατοικίας, 5)Διαρκή αγαθά οικιακής χρήσης – Οικιακά είδη άμεσης κατανάλωσης και οικιακές υπηρεσίες, 6) Υγεία, 7) Μεταφορές, 8) Επικοινωνίες, 9) Αναψυχή και πολιτισμός, 10) Εκπαίδευση, 11) Ξενοδοχεία, καφενεία και εστιατόρια και 12) Διάφορα αγαθά και υπηρεσίες. Οι παραπάνω 12 κατηγορίες δαπανών διακρίνονται σε περαιτέρω υποδιαιρέσεις για τα επιμέρους αγαθά και υπηρεσίες που περιλαμβάνονται σε έκαστη ομάδα δαπανών.

Παράλληλα, η ταξινόμηση COICOP προβλέπει και τη διάκριση των αγαθών και υπηρεσιών σε 4 βασικές κατηγορίες δαπανών ανάλογα με την υπόσταση και τη διάρκεια χρήσης τους: διαρκή, μη διαρκή, υπηρεσίες και ημιδιαρκή. Ένα αγαθό κατατάσσεται στην κατηγορία των μη διαρκών αγαθών ή των διαρκών αγαθών, εάν μπορεί να χρησιμοποιηθεί μία μόνο φορά ή πολλές φορές (πολύ περισσότερο από ένα έτος) αντίστοιχα. Από την άλλη, τα ημιδιαρκή αγαθά αν και έχουν μεγάλη διάρκεια χρήσης (μεγαλύτερη ενός έτους), εντούτοις έχουν συνήθως μικρότερη διάρκεια από την αντίστοιχη των διαρκών, καθώς και συγκριτικά μικρότερη τιμή αγοράς. Στην εργασία ακολουθείται αυτή η διάκριση για τις δαπάνες των νοικοκυριών.

3.2.2. Μεθοδολογία Έρευνας

Οι ΕΟΠ (για τα έτη 2008 – 2021) καλύπτουν τα νοικοκυριά για ολόκληρη την ελληνική επικράτεια ανεξάρτητα του μεγέθους των οικονομικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών τους. Από τις έρευνες εξαιρούνται:

- Οι συλλογικές κατοικίες (οικοτροφεία, γηροκομεία, νοσοκομεία, φυλακές, αναμορφωτήρια, στρατόπεδα κλπ.), καθώς και τα νοικοκυριά που έχουν περισσότερους από πέντε (5) οικότροφους.
- Τα νοικοκυριά με μέλη ξένους υπηκόους που υπηρετούν σε ξένες διπλωματικές αποστολές.

Αναφορικά με τη μεθοδολογία της Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών βασίζεται στη δειγματοληψία δύο σταδίων κατά στρώματα εναλλασσόμενου δείγματος νοικοκυριών (rotational integrated design), αφού θεωρήθηκε κατάλληλη

για μία ενιαία συγχρονική και διαχρονική έρευνα. Κάθε δείγμα διακρίνεται σε τέσσερα εναλλασσόμενα δείγματα, τα οποία είναι αντιπροσωπευτικά του πληθυσμού με διάρκεια τεσσάρων ετών. Κάθε χρόνο ένα δείγμα εγκαταλείπεται και επιλέγεται ένα νέο. Η διαδικασία αυτή ξεκίνησε το έτος 2008 και για την ύπαρξη πλήρους δείγματος τα τέσσερα panels συλλέχθηκαν ταυτόχρονα. Τα άτομα, που επιλέγονται, ερευνώνται για τέσσερα έτη. Η δειγματοληψία κάθε έτους βασίζεται στα στοιχεία της πιο πρόσφατης Απογραφής Πληθυσμού, που διεξήχθη από την ΕΛΣΤΑΤ.

Η έρευνα βασίζεται σε δύο κριτήρια στρωματοποίησης: α) τη γεωγραφική διαίρεση με στρώματα τις 13 Περιφέρειες (NUTS 2), την πρώην Περιφέρεια Πρωτευούσης και το Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης και β) το βαθμό αστικοποίησης (τοπικά διαμερίσματα με πληθυσμό πάνω από 10.000 κατοίκους, από 2.000 έως 9.999 κατοίκους και μέχρι 1.999 κατοίκους) σύμφωνα με την πιο πρόσφατη Απογραφή Πληθυσμού, εκτός της πρώην Περιφέρειας Πρωτευούσης και του Πολεοδομικού Συγκροτήματος Θεσσαλονίκης. Τα πολεοδομικά συγκροτήματα των δύο μεγάλων αυτών πόλεων χωρίστηκαν σε 31 και 9 στρώματα, ίσου περίπου μεγέθους, αντίστοιχα.

Κατά το 1ο στάδιο της δειγματοληψίας σε κάθε στρώμα επιλέγονται οι πρωτογενείς μονάδες (επιφάνειες) με πιθανότητα ανάλογη του μεγέθους τους (αριθμός νοικοκυριών), ενώ στο 2ο στάδιο δειγματοληψίας από κάθε επιφάνεια επιλέγεται το δείγμα νοικοκυριών με ίσες πιθανότητες με εφαρμογή της συστηματικής δειγματοληψίας. Στην πραγματικότητα, στο δεύτερο στάδιο γίνεται επιλογή ενός δείγματος κατοικιών. Όμως, στις περισσότερες περιπτώσεις, υπάρχει αντιστοίχιση μεταξύ κατοικιών και νοικοκυριών. Σε περίπτωση που η επιλεγείσα κατοικία περιλαμβάνει περισσότερα του ενός νοικοκυριά, τότε ερευνώνται όλα τα νοικοκυριά.

Στις ΕΟΠ το νοικοκυριό αποτελεί την τελική δειγματοληπτική μονάδα. Η ΕΛΣΤΑΤ ορίζει ως «νοικοκυριό ένα άτομο που ζει μόνο του σε μία κατοικία ή μία ομάδα ατόμων συγγενικών ή μη, τα οποία διαμένουν στην ίδια κατοικία και εξασφαλίζουν από κοινού προϋπολογισμό για τη διατροφή τους και άλλα είδη που είναι απαραίτητα για τη διαβίωσή τους».

Επιπρόσθετα, ορίζεται ως «υπεύθυνος του νοικοκυριού το μέλος που αναγνωρίζεται ως υπεύθυνος από τα υπόλοιπα και το οποίο φέρει την κύρια ευθύνη

στη λήψη σημαντικών αποφάσεων που αφορούν στο νοικοκυριό». Στις περισσότερες περιπτώσεις, υπεύθυνος του νοικοκυριού θεωρείται ο πατέρας (σε νοικοκυριά που αποτελούνται από γονείς με παιδιά – άγαμα ή έγγαμα), ενώ όταν τα νοικοκυριά αποτελούνται από συγγενικά ή μη άτομα, ορίζεται το μεγαλύτερο εργαζόμενο άτομο (άνδρας ή γυναίκα) ή αν κανένας δεν εργάζεται, το μεγαλύτερο σε ηλικία μέλος.

Ως «πρόσωπο αναφοράς» θεωρείται:

- Ο υπεύθυνος του νοικοκυριού, εφόσον εργάζεται ή αναζητάει μία εργασία. Αν δεν εργάζεται, ούτε ψάχνει να βρει μία εργασία, τότε για να θεωρηθεί πρόσωπο αναφοράς θα πρέπει να μην υπάρχει άλλο οικονομικά ενεργό μέλος στο νοικοκυριό.
- Ο/Η σύζυγος ή σύντροφος του υπεύθυνου, εφόσον εργάζεται ή αναζητάει μία δουλειά, αν το πρόσωπο που δηλώνει υπεύθυνος του νοικοκυριού δεν είναι οικονομικά ενεργό.
- Αν ούτε ο/η σύζυγος/σύντροφος του υπεύθυνου δεν ανήκει στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, τότε το μεγαλύτερο σε ηλικία ενήλικο μέλος που είναι οικονομικά ενεργό.
- Ο υπεύθυνος του νοικοκυριού, αν κανένα από τα μέλη του νοικοκυριού δεν ανήκει στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό.

Ως οικονομικά ενεργά μέλη θεωρούνται «τα μέλη ηλικίας 14 ετών και άνω, τα οποία, κατά την προηγούμενη από την έναρξη της έρευνας εβδομάδα, είχαν μία εργασία ή, αν δεν είχαν, ζητούσαν εργασία, δηλαδή οι εργαζόμενοι και οι άνεργοι».

Παράλληλα, η τελική καταναλωτική δαπάνη του νοικοκυριού αναφέρεται «στο σύνολο της χρηματικής αξίας των προϊόντων και υπηρεσιών που έλαβαν τα μέλη του νοικοκυριού από αγορά ή σε είδος, προκειμένου να καλύψουν τις οικογενειακές και κοινωνικές ανάγκες τους».

Τέλος, ως εισόδημα του νοικοκυριού καταγράφεται «το σύνολο των απολαβών σε χρήμα ή και σε είδος κάθε μέλους του νοικοκυριού ηλικίας 14 ετών και άνω, που προέρχεται από την εργασία ή από άλλες πηγές (συντάξεις, επιδόματα, εισόδημα από περιουσία, τόκοι/μερίσματα και άλλα)». Τόσο οι δαπάνες όσο και οι πηγές εισοδήματος αναφέρονται σε επίπεδο νοικοκυριού.

3.3. Περιγραφική Στατιστική Ανάλυση βασικών οικονομικών μεταβλητών της ΕΟΠ

Στην υποενότητα αυτή παρατίθενται τα περιγραφικά στατιστικά των οικονομικών μεγεθών και των δημογραφικών – κοινωνικών χαρακτηριστικών, τα οποία επηρεάζουν τόσο τη μέση και την οριακή ροπή προς κατανάλωση όσο και την κατανομή των δαπανών του νοικοκυριού για διαρκή, ημιδιαρκή, μη διαρκή και υπηρεσίες. Η ανάλυση γίνεται σε επίπεδο των προσώπων αναφοράς ηλικίας 30 ετών και άνω.⁴ Νοικοκυριά με πρόσωπα αναφοράς μικρότερης ηλικίας (≤ 29 ετών) αποτελούν μικρό μέρος του δείγματος κάθε έτους και δεν μελετώνται εδώ.

Το δείγμα περιλαμβάνει συνολικά 67.818 νοικοκυριά για τα έτη 2008 – 2021. Η ταξινόμηση των προσώπων αναφοράς ανάλογα με την ηλικία τους, σε ομάδες ηλικιών με εύρος δεκαετίας παρουσιάζεται στον Πίνακα 1. Στις ομάδες ηλικιών από 30 μέχρι και 70 το ποσοστό του πληθυσμού είναι γύρω στο 18%, ενώ άνω των 80 ετών είναι περίπου το 10% του πληθυσμού. Αυτό που παρατηρούμε από τον Πίνακα 1 είναι ότι το ποσοστό των ατόμων άνω των 80 ετών αυξάνεται διαχρονικά και αντίστοιχα υπάρχει μείωση στα άτομα μεταξύ 30 και 39 ετών.

⁴Πληθώρα μελετών, που αντλούν τα δεδομένα από έρευνες σε επίπεδο νοικοκυριών, χρησιμοποιούν το πρόσωπο αναφοράς ή τον υπεύθυνο του νοικοκυριού ως «εκπρόσωπο» όλου του νοικοκυριού (βλ. μεταξύ άλλων Börsch – Supan, 1992; Gibson and Scobie, 2001; Lefèbvre, 2006).

Πίνακας 1: Κατανομή των προσώπων αναφοράς ανά ηλικιακή ομάδα, 2008-2021(%)														
Έτος Έρευνας														
Ηλικία	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
30-39	17,14	15,80	15,61	14,80	16,03	13,82	13,76	13,38	13,21	13,08	11,45	11,29	10,33	10,00
40-49	21,07	20,78	20,53	21,17	19,89	20,82	20,58	19,28	19,19	18,96	19,38	19,60	20,21	19,31
50-59	19,48	18,63	19,60	19,95	21,32	20,14	20,11	20,66	20,38	19,97	20,30	20,81	20,73	21,11
60-69	19,63	18,30	17,93	18,97	18,58	19,25	18,05	19,00	18,66	18,29	18,97	18,37	19,10	19,30
70-79	17,19	18,48	17,89	15,95	15,29	16,09	16,41	15,97	16,48	16,84	17,17	16,88	16,78	17,59
80+	5,49	8,01	8,44	9,17	8,90	9,88	11,10	11,70	12,08	12,86	12,72	13,05	12,85	12,68

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ, δεδομένα που έχουν αναχθεί στον πληθυσμό.

Ο βαθμός αστικοποίησης συγκαταλέγεται στους παράγοντες που επηρεάζουν τις δαπάνες των ατόμων, καθώς αποτελεί ένα δείκτη πρόσβασης των ατόμων στις αγορές αγαθών και υπηρεσιών. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες στην Ευρώπη και ειδικότερα στην Ελλάδα παρατηρείται έντονα το φαινόμενο της αστυφιλίας, όπου η πλειονότητα των πολιτών – και ιδιαίτερα οι νέοι – συγκεντρώνονται στα μεγάλα αστικά κέντρα (Εμκε – Πουλοπούλου, 1983: 39). Από τον Πίνακα 2 επιβεβαιώνεται ότι τα μεγάλα ποσοστά του πληθυσμού εντοπίζονται στην Περιφέρεια Αττικής και στην Βόρεια Ελλάδα, όπου βρίσκονται οι δύο μεγαλύτερες πόλεις της χώρας, Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Διαχρονικά φαίνεται ότι οι νησιωτικές περιοχές (Νησιά Αιγαίου και Κρήτη) καταλαμβάνουν τα μικρότερα ποσοστά του πληθυσμού.

Έτος	Περιφέρεια – NUTS 1				Βαθμός Πυκνότητας Πληθυσμού (κάτοικοι/km ²)		
	Βόρεια Ελλάδα	Κεντρική Ελλάδα	Αττική	Νησιά Αιγαίου και Κρήτη	≥500	100-499	<100
2008	31,97	21,22	37,08	9,73	45,39	11,86	42,76
2009	31,29	20,35	39,08	9,28	71,5	11,90	16,61
2010	30,39	19,16	41,48	8,96	48,01	14,10	37,90
2011	31,42	18,38	40,57	9,63	43,47	14,40	42,14
2012	31,55	19,06	40,41	8,98	42,81	14,93	42,26
2013	30,74	20,07	38,92	10,27	66,00	13,05	20,95
2014	27,32	22,66	40,25	9,77	42,64	29,66	27,70
2015	27,62	22,65	40,08	9,65	42,73	29,48	27,79
2016	27,26	21,98	41,43	9,33	43,49	30,77	25,74
2017	26,84	22,6	40,99	9,57	43,49	30,77	25,74
2018	27,13	22,15	41,13	9,59	43,79	31,17	25,05
2019	26,57	22,33	41,51	9,59	43,75	31,46	24,79
2020	26,40	21,96	41,14	10,49	43,83	30,52	25,65
2021	26,95	21,69	41,59	9,76	45,07	29,95	24,98

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ, δεδομένα που έχουν αναχθεί στον πληθυσμό.

Αξιοσημείωτη είναι η πτωτική τάση του ποσοστού των αραιοκατοικημένων περιοχών (<100 κάτοικοι/km²) από 42,76% το 2008 σε 24,98% το 2021, ενώ στις περιοχές μέσης πυκνότητας (100 – 499 κάτοικοι/km²) βλέπουμε μία αύξηση στο πέρασμα των 14 ετών της έρευνας. Το αντίστοιχο μέγεθος για τις πυκνοκατοικημένες περιοχές (≥500 κάτοικοι/km²) κυμαίνεται στο 45% με εξαίρεση τα έτη 2009 και 2013. Πρέπει να διευκρινιστεί ότι μέχρι και το έτος 2013 το τελικό δείγμα της έρευνας ΕΟΠ

δεν ξεπερνούσε τα 4.000 νοικοκυριά, ενώ τα ακόλουθα έτη αυξήθηκε σε περίπου 6.000 για λόγους αξιοπιστίας σε περιφερειακό επίπεδο.

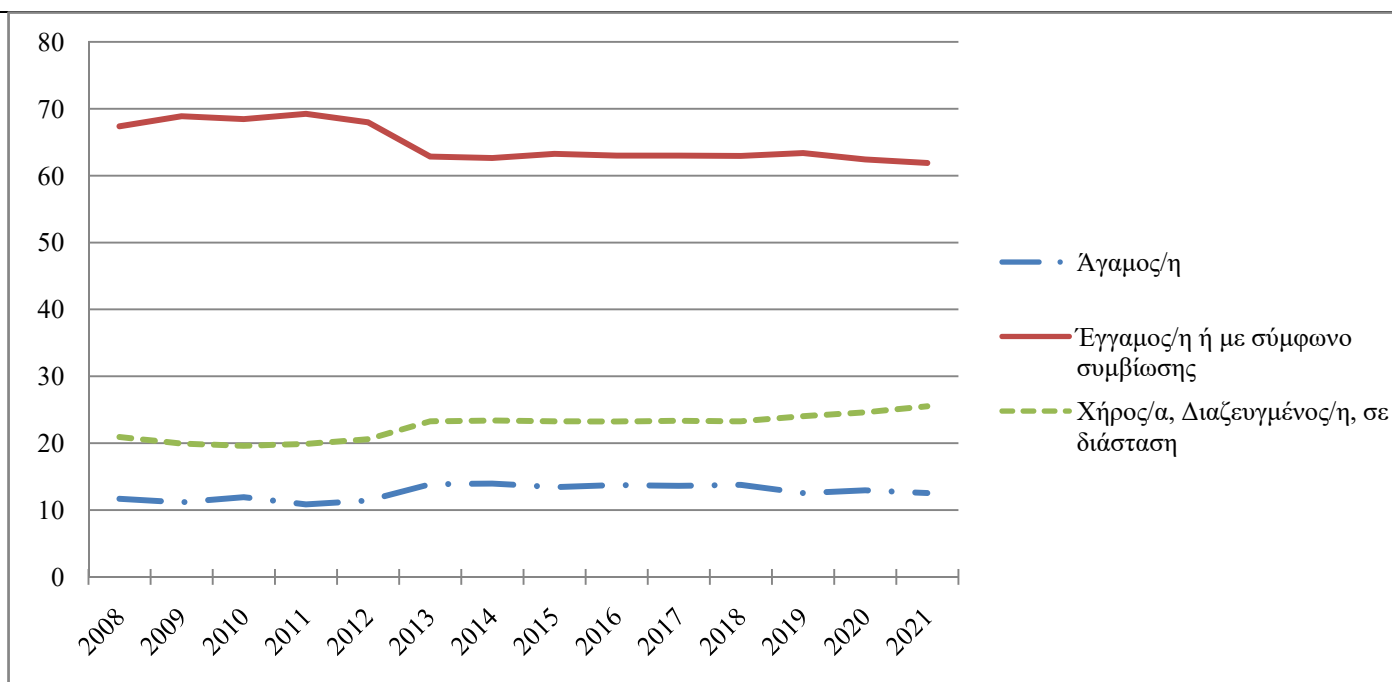
Πίνακας 3: Κατανομή των προσώπων αναφοράς ανά εκπαιδευτικό επίπεδο, 2008- 2021 (%)				
Έτος	Υψηλότερο ολοκληρωμένο εκπαιδευτικό επίπεδο			
	Προσχολική εκπαίδευση	Απολυτήριο Δημοτικού ή Γυμνασίου	Απολυτήριο Λυκείου ή Δίπλωμα ΙΕΚ	Τριτοβάθμια πανεπιστημιακή εκπαίδευση
2008	2,06	44,14	29,87	23,94
2009	11,57	37,76	29,65	21,02
2010	11,16	38,44	30,24	20,16
2011	11,32	38,30	30,37	20,02
2012	12,33	36,53	32,08	19,06
2013	12,73	35,81	30,69	20,77
2014	7,80	36,21	32,67	23,32
2015	11,23	32,19	32,21	24,36
2016	8,85	31,65	33,00	26,50
2017	8,32	30,51	33,26	27,91
2018	7,45	31,85	33,47	27,23
2019	7,20	31,08	33,36	28,36
2020	6,24	30,37	34,87	28,52
2021	5,04	30,17	35,36	29,43

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ, δεδομένα που έχουν αναχθεί στον πληθυσμό.

Είναι γνωστό ότι η εκπαίδευση μπορεί να επηρεάσει την καταναλωτική συμπεριφορά του ατόμου, μεταξύ άλλων, λόγω των μελλοντικών αποδόσεων της (βλ. Michael, 1975) ή λόγω της διαφορετικής διαχείρισης των οικογενειακών προϋπολογισμών (Rathu Manannalage *et al.*, 2022). Στην Ελλάδα κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχουν γίνει μεταρρυθμίσεις, με σκοπό την ισότιμη πρόσβαση όλων των πολιτών στην υποχρεωτική – και όχι μόνο – εκπαίδευση. Στον Πίνακα 3 φαίνεται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό του ελληνικού πληθυσμού συνεχίζει την εκπαίδευση πέρα της υποχρεωτικής (Γυμνάσιο). Ταυτόχρονα, έχει αυξηθεί ο αριθμός των εισακτέων σε

πανεπιστημιακές και ιδιωτικές σχολές σε σχέση με το παρελθόν, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στα δεδομένα. Τα υψηλά ποσοστά προσώπων αναφοράς που είναι τελειόφοιτοι Δημοτικού ή Γυμνασίου δεν θα πρέπει να προκαλούν απορία δεδομένου ότι η εννιάχρονη εκπαίδευση έγινε υποχρεωτική το 1976, ενώ παρατηρούταν και το φαινόμενο της σχολικής διαρροής στη χώρα και κυρίως σε αγροτικές περιοχές (Kyridis *et al*, 2011).

Διάγραμμα 3: Πρόσωπα αναφοράς ανά οικογενειακή κατάσταση (%)

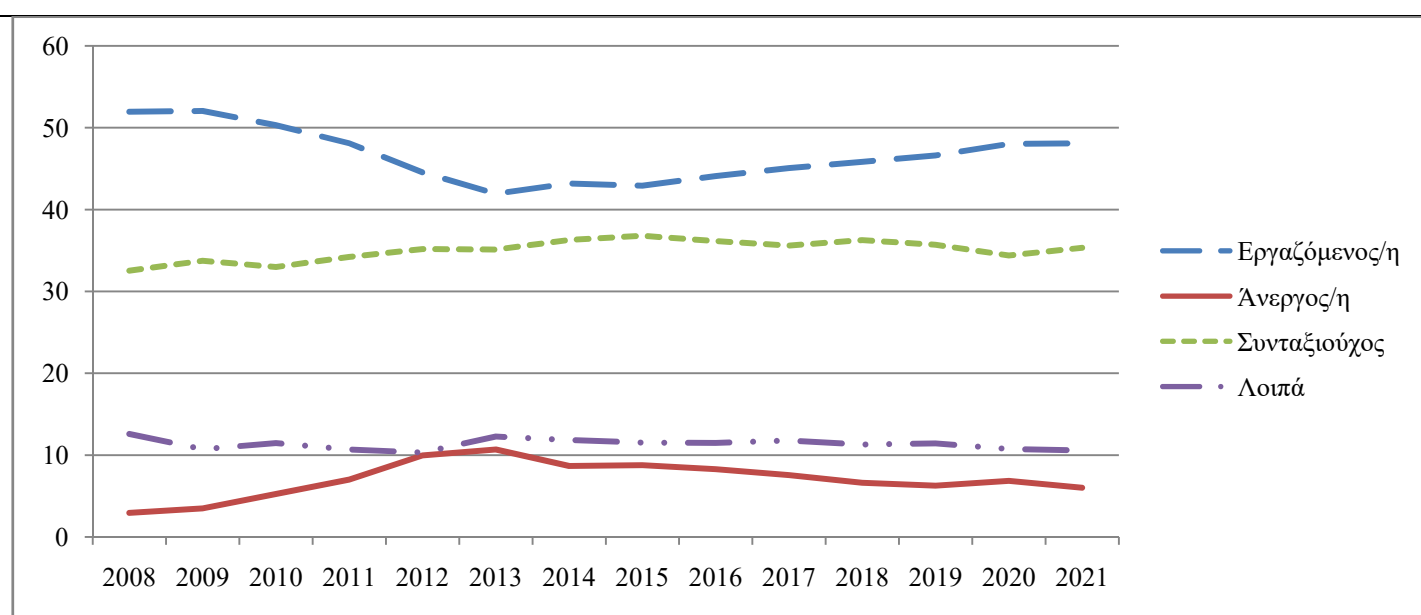
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ, δεδομένα που έχουν αναχθεί στον πληθυσμό

Η οικογενειακή κατάσταση των καταναλωτών συνδέεται, επίσης, με τις δαπάνες των προσώπων αναφοράς, διότι μεταβάλλονται οι ανάγκες του νοικοκυριού (π.χ. κάποιες δαπάνες γίνονται πιο ανελαστικές αν υπάρχουν παιδιά στο νοικοκυριό). Το ποσοστό των ατόμων που συμβιών παραμένει σταθερό από το 2013 και μετά (λίγο πάνω από 60%), έχοντας υποχωρήσει από ένα προηγούμενο σταθερό επίπεδο (κοντά στο 70%) στο διάστημα 2008-2012 (Διάγραμμα 3). Οι αντίθετες μεταβολές καταγράφονται στα ποσοστά των ανύπαντρων και διαζευγμένων ατόμων, το ποσοστό των οποίων, συγκεντρωτικά, αυξήθηκε κατά περίπου 5% μεταξύ 2012 και 2013.

Βασικό λόγο, μεταξύ άλλων για αυτό αποτέλεσε και η αύξηση του ποσοστού ανεργίας, το οποίο τον Σεπτέμβριο του 2013 ανήλθε σε 28,1%, ως συνέπεια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 (ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού

Δυναμικού). Η ανεργία απομακρύνει την οικονομία από τη γραμμή παραγωγικών δυνατοτήτων της, καθώς δημιουργείται υπερβάλλουσα προσφορά εργασίας. Ως αποτέλεσμα, μειώνεται η παραγωγή (ΑΕΠ) της οικονομίας και οι καταναλωτές, λόγω χαμηλών εισοδημάτων, δαπανούν λιγότερο. Στο Διάγραμμα 4 το 2013 το ποσοστό ανέργων στον ελληνικό πληθυσμό λαμβάνει τη μέγιστη τιμή στο 10,69%. Αναμενόμενη είναι η μεταβολή των ποσοστών των εργαζόμενων στον πληθυσμό, όπου το 2013 σημειώνεται πτώση σχεδόν 10 ποσοστιαίων μονάδων από το 2008.

Διάγραμμα 4: Πρόσωπα αναφοράς ανά τρέχουσα κύρια ασχολία (%)

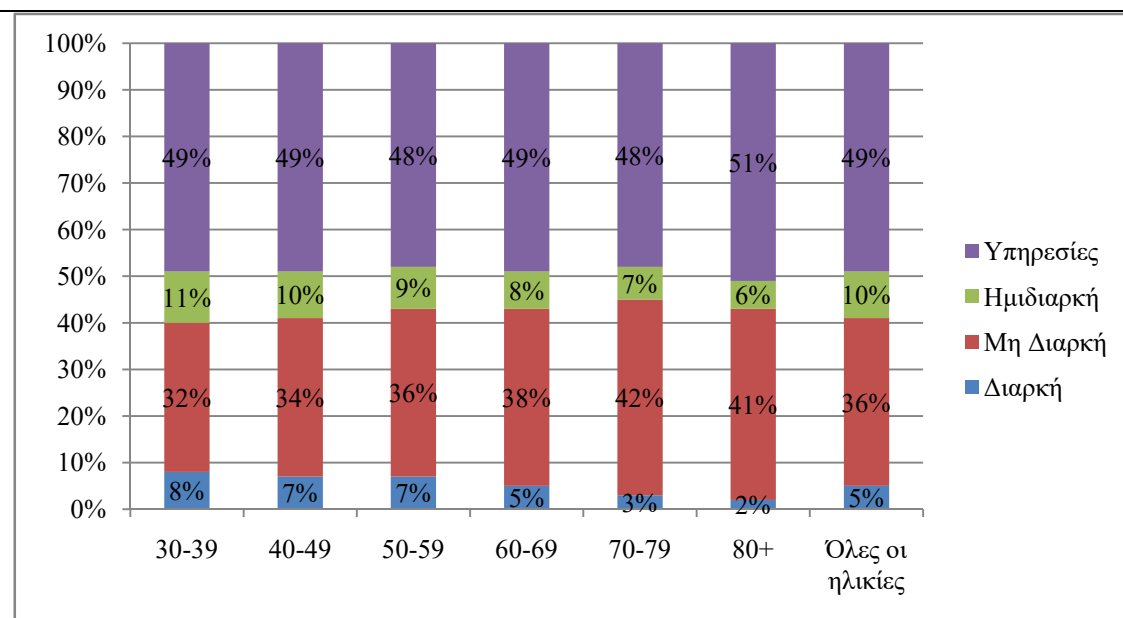
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ, δεδομένα που έχουν αναχθεί στον πληθυσμό.

Οι συνταξιούχοι και τα άτομα με λοιπές κύριες ασχολίες (λόγου χάρη οικιακά, σπουδές, στρατός, πρακτική, αποχή λόγω υγείας κ.ά.) δεν φαίνεται να παρουσιάζουν κάποια έντονη τάση κατά τα ερευνώμενα έτη, αλλά κυμαίνονται γύρω από συγκεκριμένες τιμές. Οι διαπιστώσεις πάνω στη μελέτη των δεδομένων αυτών προϋδειάζουν ότι κατά τα έτη που ακολούθησαν την κρίση και μέχρι την «εξυγίανση» της ελληνικής οικονομίας, τα επίπεδα δαπανών των νοικοκυριών θα κυμαίνονται σε σχετικά χαμηλά επίπεδα.

Αναφορικά με την επίδραση της ηλικίας, τα Διαγράμματα 5 και 6 δίνουν πληροφορίες για τα ποσοστά που καταλαμβάνει κάθε κατηγορία δαπάνης ως προς το

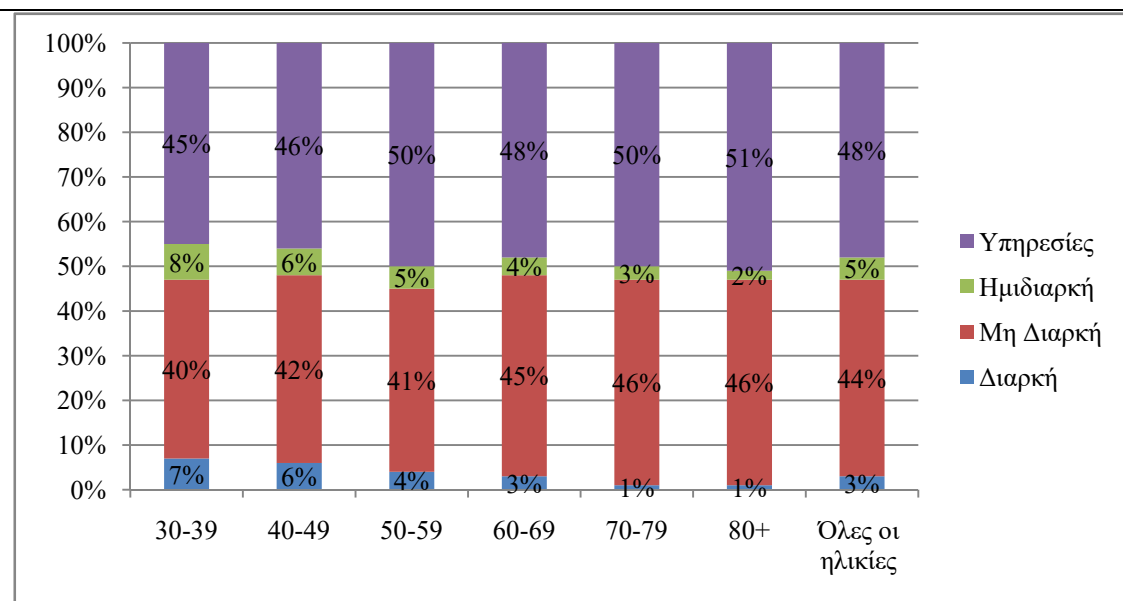
εισόδημα του νοικοκυριού για τα έτη 2008 και 2021 αντίστοιχα, με στρογγυλοποίηση δύο δεκαδικών ψηφίων για κάθε ηλικιακή ομάδα.

Διάγραμμα 5: Ποσοστιαία διάρθρωση της κατανάλωσης για κάθε ηλικιακή ομάδα ανά κατηγορία δαπανών για το έτος 2008

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ, δεδομένα που έχουν αναχθεί στον πληθυσμό

Διάγραμμα 6: Ποσοστιαία διάρθρωση της κατανάλωσης για κάθε ηλικιακή ομάδα ανά κατηγορία δαπανών για το έτος 2021

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ, δεδομένα που έχουν αναχθεί στον πληθυσμό

Είναι εμφανές ότι το μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματος των νοικοκυριών (περί το 50%) δαπανάται κυρίως σε υπηρεσίες ανεξάρτητα της ηλικιακής ομάδας του προσώπου αναφοράς και δευτερευόντως σε μη διαρκή αγαθά. Έπειτα, ακολουθούν τα ημιδιαρκή αγαθά και τέλος τα διαρκή αγαθά (Διαγράμματα 5 και 6).

Η παραπάνω παρατήρηση οφείλεται σε δύο βασικές συνιστώσες: τη σημασία των εμπορευμάτων για τον άνθρωπο και τον κορεσμό. Συγκεκριμένα, οι κατηγορίες τόσο των υπηρεσιών όσο και των μη διαρκών αγαθών περιλαμβάνουν αγαθά, που είναι αναγκαία για την επιβίωση ενός σύγχρονου ανθρώπου (υπηρεσίες υγείας, ιατρικά προϊόντα, είδη διατροφής, καύσιμα και ηλεκτρισμός) και την εξέλιξή του (εκπαίδευση). Επιπρόσθετα, η τεχνολογική πρόοδος των τελευταίων 30 ετών έχει επιφέρει ραγδαία αύξηση των υπηρεσιών πληροφόρησης και επικοινωνίας, τις οποίες χρησιμοποιεί η πλειονότητα του ελληνικού – και όχι μόνο – πληθυσμού.

Ακόμη, ο κορεσμός των ατόμων από κατανάλωση υπηρεσιών και μη διαρκών αγαθών είναι σχετικά βραχύς, σε αντίθεση με την ικανοποίηση που λαμβάνουν τα άτομα από την κατανάλωση διαρκών (οικιακός εξοπλισμός/συσκευές, μέσα μεταφοράς) και κατά δεύτερο λόγο ημιδιαρκών (ενδυμασία, υποδήματα, εργαλεία) αγαθών, όπου η ικανοποίηση παρατηρείται ότι φθίνει, συνήθως, με μικρότερο ρυθμό. Επομένως, εξάγεται ότι η κατανάλωση υπηρεσιών και μη διαρκών αγαθών από τα νοικοκυριά γίνεται σε συντομότερο χρονικό διάστημα από τα διαρκή και ημιδιαρκή, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν πολλές φορές για το σκοπό που παράχθηκαν.

Είναι αλήθεια ότι τα άτομα μεγάλης ηλικίας (65 ετών και άνω) δαπανούν το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός τους σε υπηρεσίες υγείας (Μπάρδα, 2017 και Ζηκίδου, 2019). Αυτό επιβεβαιώνεται από τα Διαγράμματα 5 και 6 όπου παρατηρείται ότι το μέσο μερίδιο του εισοδήματος σε υπηρεσίες τείνει να αυξάνεται, καθώς γηράσκει το πρόσωπο αναφοράς. Παράλληλα, τα ποσοστά κατανάλωσης για μη διαρκή αγαθά των ηλικιωμένων ατόμων είναι υψηλότερα σε σύγκριση με αυτά των μικρότερων ηλικιακών ομάδων, καθώς οι συνταξιούχοι δίνουν μεγαλύτερη σημασία σε θέματα υγείας (φάρμακα), διατροφής (ποιοτικά τρόφιμα) και θέρμανσης (Κωστάκης, 2013).

Από την άλλη, το μέσο μερίδιο για ημιδιαρκή και διαρκή αγαθά φθίνει όσο μεγαλύτερη είναι η ηλικία του προσώπου αναφοράς. Τα ηλικιωμένα άτομα στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από μειωμένα επίπεδα κατανάλωσης και λιτό τρόπο ζωής,

καθώς αποτελούν ηλικιακή ομάδα με περιορισμένους πόρους (συντάξεις και επιδόματα), τους οποίους προσπαθούν να καταναείμουν αποδοτικά σε βασικές ανάγκες (Έμκε – Πουλοπούλου, 1983). Πέρα από αυτά, οι συνταξιούχοι εμφανίζουν σχετικά υψηλή αποταμιευτική συμπεριφορά για λόγους πρόνοιας (Κωστάκης, 2013: 221).

Αξίζει να σημειωθεί ότι το έτος 2021 τα ποσοστά σε ημιδιαρκή και διαρκή αγαθά εμφάνισαν πτώση, συγκριτικά με το 2008. Ταυτόχρονα, η μέση ροπή για υπηρεσίες φαίνεται να διατηρήθηκε σε σχετικά υψηλά και σταθερά επίπεδα (περί το 50%), ενώ το μερίδιο των δαπανών προς μη διαρκή αγαθά αυξήθηκε την ίδια περίοδο. Για την ερμηνεία των παραπάνω πρέπει να ληφθεί υπόψη πέρα των λοιπών παραμέτρων – όπως η μεταβολή των ιδιωτικών δαπανών λόγω της πανδημίας – και η γήρανση του ελληνικού πληθυσμού (βλ. Πίνακας 1), που οδηγεί την πλειονότητα των ατόμων σε υιοθέτηση συγκεκριμένων καταναλωτικών μοτίβων.

3.4. Συμπεράσματα Κεφαλαίου

Στο τρίτο κεφάλαιο της διπλωματικής παρουσιάστηκε το ιστορικό πλαίσιο της ΕΟΠ και η μεθοδολογία της έρευνας. Ακολούθησε η περιγραφική ανάλυση των δεδομένων για τα έτη 2008 – 2021, προκειμένου να γίνει κατανοητή η κατανομή του πληθυσμού βάσει επιμέρους δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών. Είναι φανερό ότι στην Ελλάδα υπερέχουν αριθμητικά τα άτομα μέσης ηλικίας, ενώ ταυτόχρονα η πλειονότητα των καταναλωτών κατοικεί στην Αττική και τη Βόρεια Ελλάδα. Αναφορικά με την εκπαίδευση, ο μέσος Έλληνας πολίτης σήμερα λαμβάνει υψηλότερη εκπαίδευση σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες. Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και – σε μικρότερο, βέβαια, βαθμό – η πρόσφατη υγειονομική κρίση επηρέασαν τις αποφάσεις των ατόμων. Αυξήθηκε το ποσοστό ανεργίας και μειώθηκαν δραματικά οι δαπάνες των νοικοκυριών. Τέλος, διαπιστώθηκε ότι το μεγαλύτερο μέρος των ιδιωτικών δαπανών αφορά υπηρεσίες και μη διαρκή αγαθά, ενώ οι μέσες ροπές για δαπάνες φθίνουν με τη γήρανση του προσώπου αναφοράς. Στο επόμενο κεφάλαιο πραγματοποιείται οικονομετρική ανάλυση για τον πληθυσμό, αλλά και ανά κοορτή για τον υπολογισμό των επιδράσεων της γήρανσης στην οριακή ροπή προς κατανάλωση.

Κεφάλαιο 4^ο: Οικονομετρική Ανάλυση της Κατανάλωσης

4.1. Εισαγωγή

Η διερεύνηση των επιπτώσεων της γήρανσης στην οριακή ροπή προς κατανάλωση απαιτεί την ύπαρξη δεδομένων πάνελ, στα οποία τα ίδια άτομα μελετώνται διαχρονικά. Τέτοια δεδομένα θα επέτρεπαν τόσο τον “έλεγχο” για μη παρατηρούμενα χαρακτηριστικά των ατόμων όσο και σε ένα βαθμό την κατασκευή μιας μεταβλητής που να προσεγγίζει το “μόνιμο” ή το δια βίου εισόδημα των νοικοκυριών. Ωστόσο, τέτοια δεδομένα με πληροφόρηση για την ατομική κατανάλωση δεν είναι διαθέσιμα για την Ελλάδα. Η Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) διεξάγεται ετησίως αλλά το δείγμα διαφοροποιείται από έτος σε έτος. Έτσι, έχουμε δεδομένα για συνεχόμενα έτη για τα εισοδήματα και τις δαπάνες αλλά για διαφορετικά νοικοκυριά σε κάθε έτος (repeated – cross section). Χρησιμοποιούμε τα δεδομένα των ΕΟΠ για το διάστημα 2008 – 2021 για νοικοκυριά στα οποία ο επικεφαλής (πρόσωπο αναφοράς) είναι ηλικίας 30 ετών και άνω. Δημιουργείται έτσι μία βάση με 61.770 παρατηρήσεις. Ο στόχος της οικονομετρικής ανάλυσης είναι να διαπιστώσουμε αν η ευαισθησία της κατανάλωσης στο τρέχον εισόδημα διαφέρει μεταξύ κατηγοριών δαπανών, μεταξύ νοικοκυριών με επικεφαλής με διαφορετική ηλικία και μεταξύ διαφορετικών κοορτών.

Χρησιμοποιώντας την τεχνική των Browning, Deaton και Irish (1985), τα δεδομένα των ΕΟΠ 2008 – 2021 χωρίστηκαν σε 6 κοορτές ανάλογα με το έτος γέννησης του προσώπου αναφοράς. Συγκεκριμένα, κάθε κοορτή περιλαμβάνει άτομα που έχουν γεννηθεί σε διάστημα δέκα ετών με την πρώτη να αποτελείται από όσους έχουν γεννηθεί μεταξύ 1969 και 1978 (νεότερη) και την τελευταία για εκείνους μεταξύ 1919 και 1928 (γηραιότερη). Με αυτό τον τρόπο, μπορεί να μελετηθεί η καταναλωτική συμπεριφορά μίας ομάδας ατόμων με ένα κοινό χαρακτηριστικό (την έκθεση στα ίδια ακριβώς γεγονότα/πρότυπα/τάσεις), όπου κάθε πρόσωπο επιλέγεται από ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ατόμων της ίδια κοορτής (Modigliani και Jappelli, 2005).

Στον Πίνακα 4 παρουσιάζεται η σύνθεση της κατανάλωσης ανά κοορτή στο διάστημα 2008 – 2021. Από το έτος 2014 και μετά – και για όλη την οικονομετρική

ανάλυση – παραλείπονται τα ποσοστά των ατόμων της 6^{ης} κοορτής λόγω μικρού αριθμού παρατηρήσεων (μεγάλες ηλικίες).

Όπως έχει ήδη σημειωθεί στο παραπάνω κεφάλαιο (βλ. Διαγράμματα 5 και 6) το μεγαλύτερο ποσοστό της κατανάλωσης των νοικοκυριών κατευθύνεται σε υπηρεσίες και μη διαρκή αγαθά και ακολουθούν τα ημιδιαρκή και τα διαρκή αγαθά.

Σε σύγκριση με τα Διαγράμματα 5 και 6 του Κεφαλαίου 3, ο Πίνακας 4 εδώ προσθέτει τις εξής πληροφορίες: πρώτον, δείχνει αναλυτικά για κάθε έτος του διαστήματος 2008 και 2021 τη σύνθεση στη δαπάνη των νοικοκυριών και έτσι επιβεβαιώνει το συμπέρασμα που είχε προκύψει από τα Διαγράμματα 5 και 6 στο Κεφάλαιο 3 ότι η ιεράρχηση των δαπανών των νοικοκυριών μεταξύ των επιμέρους κατηγοριών δεν έχει μεταβληθεί μακροχρόνια. Δεύτερον, επιτρέπει για κάθε έτος συγκρίσεις μεταξύ ηλικιακών ομάδων όπως προκύπτει αν διαβάσουμε τον Πίνακα 4 κάθετα, δηλαδή συγκρίνουμε μέσα στην κάθε κατηγορία αγαθών και μέσα σε κάθε έτος τα ποσοστά της δαπάνης. Έτσι φαίνεται, ότι π.χ. το ποσοστό των δαπανών για τα μη διαρκή αγαθά αυξάνει με την ηλικία σε όλα τα έτη. Τρίτον, μπορούμε να συγκρίνουμε τη συμπεριφορά ατόμων της ίδιας ηλικίας σε διαφορετικά χρονικά σημεία. Βλέπουμε έτσι ότι ένα άτομο 40 ετών το 2008 δαπανά μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματός του στα διαρκή αγαθά (5,76%) από ότι άτομα 40 ετών το 2018 (3,18%). Το ίδιο συμβαίνει και για τα άτομα 50 ετών και 60 ετών. Η υποχώρηση που καταγράφεται είναι μεγαλύτερη για τα νεότερα άτομα. Αυτές οι παρατηρήσεις μπορούν, σε κάποιο βαθμό, να απαντήσουν στο ερώτημα για τις αιτίες πίσω από τη διαχρονική μείωση στο ποσοστό των δαπανών για διαρκή καταναλωτικά αγαθά. Δεδομένων των δημογραφικών εξελίξεων που περιγράφονται στον Πίνακα 1 του Κεφαλαίου 3 – μείωση του ποσοστού των νέων και αντίστοιχη αύξηση των μεγαλύτερων σε ηλικία – τίθεται το ερώτημα του κατά πόσο οι διαχρονικές μεταβολές αντανακλούν αυτές τις αλλαγές ή όχι. Γνωρίζουμε από τα Διαγράμματα 5 και 6 του Κεφαλαίου 3, ότι για τα μεγαλύτερης ηλικίας άτομα μικρότερο ποσοστό της συνολικής δαπάνης είναι σε διαρκή αγαθά σε σχέση με τα νεότερης ηλικίας άτομα. Κρατώντας την ηλικία σταθερή βλέπουμε ότι οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των ετών επηρεάζονται από άλλους παράγοντες.

Πίνακας 4: Σύνθεση της κατανάλωσης ανά κοορτή, 2008-2021 (%)														
κοορτή	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1969-1978	6,68	5,75	4,92	5,08	3,67	3,40	3,82	3,17	2,81	3,26	3,18	3,18	3,43	3,21
1959-1968	5,76	5,11	4,58	3,39	3,30	3,15	3,43	2,93	2,27	2,61	3,23	3,11	2,63	2,30
1949-1958	5,22	5,60	5,15	3,73	2,86	2,96	2,66	1,98	2,17	2,24	2,07	2,03	1,53	1,62
1939-1948	3,86	3,52	3,82	2,09	2,37	2,27	1,57	1,25	1,07	1,11	1,15	1,43	0,91	1,17
1929-1938	2,90	2,12	2,84	1,99	1,47	1,77	1,08	0,82	0,72	0,76	0,68	0,70	0,79	0,72
1919-1928	1,86	1,69	2,50	1,42	1,16	1,07	-	-	-	-	-	-	-	-
1969-1978	32,66	34,58	37,63	38,12	41,20	40,96	40,99	41,69	42,73	42,11	41,70	40,10	43,36	43,34
1959-1968	34,64	35,53	37,44	39,39	42,28	41,83	41,89	42,67	42,32	42,78	42,28	41,87	44,35	43,19
1949-1958	37,42	36,52	38,53	41,09	43,17	44,39	45,00	45,03	44,28	44,45	44,75	44,46	47,16	46,09
1939-1948	39,42	40,21	41,53	43,85	46,02	46,51	47,96	46,64	47,31	46,72	46,49	46,83	47,53	46,16
1929-1938	43,32	42,35	43,44	45,55	48,14	47,34	48,81	47,29	48,24	46,81	46,22	46,78	48,64	46,91
1919-1928	42,39	43,19	42,62	45,50	46,83	47,15	-	-	-	-	-	-	-	-
1969-1978	10,55	9,25	8,39	8,76	6,89	6,32	6,72	7,02	6,18	6,52	6,90	6,51	5,57	5,34
1959-1968	9,75	9,50	8,34	6,82	5,44	6,04	6	5,58	5,64	5,79	5,55	6,07	4,79	4,32
1949-1958	8,85	8,29	7,66	5,58	5,25	5,32	5,23	5,1	5,52	5,02	5,56	5,36	3,78	3,61
1939-1948	7,76	7,60	5,97	4,43	4,39	5,40	4,65	4,57	4,37	3,99	4,63	3,84	3,32	2,77
1929-1938	5,54	5,67	5,04	3,42	3,19	3,78	3,48	3,25	3,4	3,19	3,29	2,94	2,32	2,15
1919-1928	5,32	4,59	4,33	3,07	3,12	2,82	-	-	-	-	-	-	-	-
1969-1978	50,11	50,42	49,05	48,04	48,23	49,32	48,47	48,11	48,27	48,11	48,22	50,21	47,63	48,11
1959-1968	49,84	49,86	49,64	50,41	48,99	48,98	48,68	48,82	49,76	48,82	48,94	48,95	48,23	50,19
1949-1958	48,52	49,59	48,66	49,60	48,73	47,34	47,11	47,89	48,03	48,28	47,62	48,16	47,54	48,68
1939-1948	49,13	48,67	48,68	49,63	47,23	45,82	45,82	47,54	47,26	48,17	47,73	47,91	48,25	49,89
1929-1938	48,24	49,86	48,68	49,05	47,20	47,11	46,64	48,64	47,65	49,24	49,81	49,57	48,25	50,23
1919-1928	50,43	50,53	50,54	50,02	48,89	48,96	-	-	-	-	-	-	-	-

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ, δεδομένα που έχουν αναχθεί στον πληθυσμό

Τα παραπάνω παραπέμπουν σε πιθανές διαφορές στην καταναλωτική συμπεριφορά των ατόμων ανάλογα με την ηλικία (age effects), το έτος στο οποίο παρατηρούνται τα άτομα (period ή time effects) αλλά και τα γεγονότα τα οποία έχει ζήσει η κάθε γενεά ατόμων (cohort effects). Τα cohort effects οφείλονται στην ύπαρξη ατόμων στο δείγμα που έχουν γεννηθεί σε διαφορετική χρονική περίοδο και χαρακτηρίζονται από διαφορετικά καταναλωτικά πρότυπα. Ταυτόχρονα, άτομα διαφορετικών ηλικιών δημιουργούν διακυμάνσεις λόγω βιολογικών και κοινωνικών διαδικασιών (age effects). Τέλος, η παρουσία εξωτερικών παραγόντων (πόλεμος, οικονομική κρίση και λοιποί) σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο μπορεί να επηρεάσει το σύνολο των καταναλωτών ανεξαρτήτων ηλικιακής ομάδας ή κοορτής (period ή time effects). Για την κατανόηση των επιδράσεων της γήρανσης στην εξαρτημένη μεταβλητή θεωρείται σκόπιμο να διαχωριστούν τα παραπάνω τρία είδη διακυμάνσεων και να μελετηθεί η επίδρασή τους στις δαπάνες (Yang *et al*, 2008). Το παρόν κεφάλαιο περιλαμβάνει την οικονομετρική ανάλυση με τις εκτιμήσεις και τα συμπεράσματα που εξάγονται από αυτή.

4.2. Παρουσίαση του οικονομετρικού υποδείγματος

Για την εμπειρική διερεύνηση των επιπτώσεων της γήρανσης στην ευαισθησία της κατανάλωσης σε μεταβολές του εισοδήματος για το σύνολο της κατανάλωσης και τις επιμέρους κατηγορίες δαπανών χρησιμοποιείται το πολλαπλό γραμμικό μοντέλο παλινδρόμησης που παρουσιάζεται παρακάτω. Συγκεκριμένα, με βάση την περιγραφική στατιστική ανάλυση του προηγούμενου κεφαλαίου, διαμορφώνεται η παρακάτω οικονομετρική εξειδίκευση για κάθε πρόσωπο αναφοράς i τη χρονική στιγμή t :

$$\text{Consumption}_{it} = \beta_0 + X_{it}\beta + D_{it}\rho + \text{age}_{it}a_{it} + C_{it}c_i + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

όπου η εξαρτημένη μεταβλητή Consumption_{it} είναι ο φυσικός λογάριθμος της συνολικής ή και της εκάστοτε κατηγορίας κατά κεφαλήν κατανάλωσης σε σταθερές τιμές 2015 (AMECO Online Database, CPI). Η κατά κεφαλήν κατανάλωση υπολογίζεται διαιρώντας την κατανάλωση του νοικοκυριού με το ισοδύναμο μέγεθος

του νοικοκυριού.⁵ Το X_{it} είναι ο πίνακας που περιέχει τις δημογραφικές – κοινωνικές μεταβλητές, το φυσικό λογάριθμο του καθαρού (δηλαδή μετά φόρων) εισοδήματος του νοικοκυριού σε σταθερές τιμές και τον όρο αλληλεπίδρασης μεταξύ εισοδήματος του νοικοκυριού και ηλικίας του επικεφαλής του νοικοκυριού. Η ανάλυση εστιάζει στο συντελεστή β στο λογάριθμο του εισοδήματος του νοικοκυριού, δηλαδή την ελαστικότητα της κατανάλωσης ως προς το εισόδημα – το οποίο θα ορίσουμε ως οριακή ροπή της κατανάλωσης – και στις συγκρίσεις αυτού μεταξύ κατηγοριών δαπανών, μεταξύ κοορτών και μεταξύ διαφορετικών ηλικιών.

Ειδικότερα, ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του ατόμου περιλαμβάνονται το φύλο του επικεφαλής του νοικοκυριού, η οικογενειακή του κατάσταση, η γεωγραφική περιφέρεια στην οποία διαμένει σε βαθμό NUTS 1, η πυκνότητα πληθυσμού στον τόπο κατοικίας του επικεφαλής του νοικοκυριού, το μέγεθος του νοικοκυριού εκφρασμένο σε ισοδύναμα άτομα και παραγωγικά χαρακτηριστικά του επικεφαλής του νοικοκυριού: το ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο στο οποίο έχει φτάσει και η τρέχουσα κύρια ασχολία του. Επιπρόσθετα, D_{it} και C_i είναι ψευδομεταβλητές που λαμβάνουν την τιμή 1 αν το νοικοκυριό ανήκει στο δείγμα του έτους t και στην κοορτή i , αντίστοιχα, ειδάλως παίρνουν τιμή 0. Η μεταβλητή age_{it} συμβολίζει την ηλικία του επικεφαλής του νοικοκυριού i τη χρονική στιγμή t , ενώ οι συντελεστές p_t , a_{it} και c_i δηλώνουν τα period, age και cohort effects, αντιστοίχως.

Τα period, age και cohort effects εισάγονται στην εξίσωση προσθετικά. Συνήθως, στην ανάλυση κοορτών (APC, age – period – cohort analysis) τίθενται το ζήτημα της ταυτοποίησης (identification problem), καθώς δημιουργείται η παρακάτω σχέση μεταξύ των period, age και cohort effects:

$$p_t - age_{it} = c_i \quad (7)$$

Η εξίσωση (7) δημιουργεί προβλήματα εφαρμογής της μεθόδου OLS στην παλινδρόμηση (Yang *et al.*, 2008). Ωστόσο, εδώ καθώς κάθε κοορτή αφορά άτομα που έχουν γεννηθεί εντός μίας δεκαετίας και όχι σε κάποιο συγκεκριμένο έτος δεν υπάρχει πρόβλημα ταυτοποίησης. Παρ' όλα αυτά, στην οικονομετρική εξειδίκευση ακολουθείται η προσέγγιση της μεταβλητής proxy όπου στη θέση των period effects

⁵Το ισοδύναμο μέγεθος του νοικοκυριού υπολογίζεται σύμφωνα με την τροποποιημένη κλίμακα ισοδυναμίας του ΟΟΣΑ, όπου ο πρώτος ενήλικας λαμβάνει στάθμιση 1, ο δεύτερος ενήλικας και κάθε μέλος 14 ετών και άνω 0,5 και τα παιδιά κάτω των 14 ετών 0,3 (Δελτία Τύπου ΕΟΠ 2008 – 2021).

(έτος έρευνας) χρησιμοποιείται το ποσοστό ανεργίας ανά περιοχή NUTS 1 για τα έτη 2008 – 2021, προκειμένου να εξεταστεί και η επίδραση της ανεργίας στις δαπάνες των νοικοκυριών.

4.3. Εκτιμήσεις οικονομετρικής ανάλυσης

Η παρούσα υποενοότητα παρουσιάζει τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων από τις παλινδρομήσεις με τη μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων OLS. Τα μεγέθη των δαπανών και των εισοδημάτων έχουν μετατραπεί σε φυσικούς λογαρίθμους. Επιπλέον, στις παλινδρομήσεις τα τυπικά σφάλματα των συντελεστών έχουν διορθωθεί για ετεροσκεδαστικότητα (robust standard errors). Οι εκτιμήσεις έχουν γίνει με το λογισμικό STATA 15.0.

Στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των παλινδρομήσεων με εξαρτημένη μεταβλητή τόσο τη συνολική κατά κεφαλήν δαπάνη (στήλη 2) όσο και την κατά κεφαλήν δαπάνη για κάθε επιμέρους κατηγορία δαπάνης του νοικοκυριού (στήλες 3 – 5). Οι συντελεστές προσδιορισμού για τη συνολική δαπάνη και τις δαπάνες σε υπηρεσίες ξεπερνούν το 50% (50,4% και 54% αντίστοιχα), εξηγώντας ικανοποιητικό ποσοστό μεταβλητότητας των εξαρτημένων μεταβλητών. Τα αντίστοιχα μεγέθη για τα μη διαρκή και ημιδιαρκή αγαθά ανέρχονται σε 28,4% και 22,8%, ενώ για τα διαρκή αγαθά σε μόλις 15,2%. Πρέπει να επισημανθεί ότι για τα διαρκή και ημιδιαρκή αγαθά ο αριθμός των παρατηρήσεων είναι χαμηλότερος των 61.770 (30.376 και 49.089 αντίστοιχα) λόγω ύπαρξης μηδενικών δαπανών στις καταχωρήσεις της βάσης δεδομένων των ΕΟΠ. Ο χαμηλότερος συντελεστής προσδιορισμού για τα διαρκή αγαθά μπορεί να εξηγηθεί από το ότι, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, οι δαπάνες για διαρκή αγαθά δεν γίνονται από το τρέχον εισόδημα, αλλά από το συσσωρευμένο εισόδημα ή τον πλούτο των νοικοκυριών. Απουσία όμως δεδομένων για τον πλούτο εξετάζουμε τη συσχέτιση των δαπανών για διαρκή αγαθά με το τρέχον εισόδημα.

Όπως αναμενόταν, υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στις δαπάνες και το εισόδημα. Πιο συγκεκριμένα, μία 10% αύξηση του εισοδήματος (*ceteris paribus*) σχετίζεται με άνοδο της κατανάλωσης των δαπανών για διαρκή αγαθά κατά 6,82%

και για υπηρεσίες κατά 3,29%. Τα αποτελέσματα αυτά είναι στατιστικά σημαντικά σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.

Παράλληλα, τα age effects δείχνουν ότι η ηλικία του προσώπου αναφοράς σχετίζεται αρνητικά με τις κατά κεφαλήν δαπάνες του νοικοκυριού. Ιδιαίτερα η αύξηση της ηλικίας του ατόμου ισοδυναμεί με μία μείωση της μέσης κατά κεφαλήν κατανάλωσης για διαρκή αγαθά κατά 5,9% και για υπηρεσίες κατά 4,6%, ενώ η μείωση για ημιδιαρκή και μη διαρκή αγαθά είναι 3,8% και 2,5%, αντίστοιχα. Παρομοίως, η μέση συνολική δαπάνη μειώνεται κατά 3,3% με την αύξηση της ηλικίας του ατόμου αναφοράς κατά 1 έτος με επίπεδο σημαντικότητας 1%. Αυτό εν μέρει αντανακλά τις μικρότερες ανάγκες που έχουν τα άτομα για την απόκτηση αυτών των αγαθών, τα οποία πιθανόν ήδη κατέχουν, όταν βρίσκονται σε μεγάλες ηλικίες.

Διερευνούμε επίσης αν η οριακή ροπή προς κατανάλωση διαφοροποιείται ανάλογα με την ηλικία του επικεφαλής του νοικοκυριού. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι υπάρχει μία μικρή άνοδος στην οριακή ροπή προς κατανάλωση για μη διαρκή αγαθά και υπηρεσίες με την ηλικία ίσως επειδή ο χρονικός ορίζοντας των ατόμων όσο μεγαλώνουν μικραίνει και επομένως δεν έχουν το ίδιο κίνητρο για αποταμίευση ή επειδή τα άτομα έχουν μεγάλη ανάγκη κάποια αγαθά και επομένως δαπανούν μεγαλύτερο ποσοστό κάποιας αύξησης που λαμβάνουν.

Πίνακας 5: Εκτιμήσεις συντελεστών εξίσωσης (6)					
METABΛΗΤΕΣ	Συνολική δαπάνη	Μη διαρκή	Διαρκή	Ημιδιαρκή	Υπηρεσίες
Γεωγραφική Περιφέρεια NUTS 1 (ομάδα βάσης Βόρεια Ελλάδα)					
Κεντρική Ελλάδα	-0,0560*** (0,00499)	-0,0472*** (0,00475)	-0,233*** (0,0312)	-0,153*** (0,0165)	-0,0344*** (0,00577)
Αττική	0,00898* (0,00499)	-0,0658*** (0,00463)	0,0175 (0,0289)	-0,212*** (0,0158)	0,109*** (0,00563)
Νησιά Αιγαίου και Κρήτη	-0,0253*** (0,00681)	-0,0757*** (0,00661)	-0,144*** (0,0380)	-0,0513** (0,0213)	0,0405*** (0,00801)
Πυκνότητα Πληθυσμού (ομάδα βάσης Πυκνοκατοικημένες περιοχές)					
Μέσης πυκνότητας	0,00560 (0,00479)	0,0448*** (0,00439)	0,0621** (0,0277)	0,0344** (0,0151)	-0,0340*** (0,00527)
Αραιοκατοικημένες	-0,00897* (0,00510)	0,108*** (0,00480)	0,0996*** (0,0299)	0,0555*** (0,0162)	-0,148*** (0,00588)
Οικογενειακή κατάσταση (ομάδα βάσης Άγαμος/η)					
Έγγαμος/η	-0,0144 (0,00882)	0,0894*** (0,00861)	-0,0301 (0,0532)	0,0888*** (0,0283)	-0,0892*** (0,0101)
Χήρος/α, Διαζευγμένος/η	0,0646*** (0,00847)	0,0538*** (0,00859)	0,170*** (0,0519)	0,162*** (0,0282)	0,0744*** (0,00968)

συνέχεια

Πίνακας 5: Εκτιμήσεις συντελεστών εξίσωσης (6)					
ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ	Συνολική δαπάνη	Μη διαρκή	Διαρκή	Ημιαρκή	Υπηρεσίες
Φύλο (ομάδα βάσης Άνδρας)					
Γυναίκα	-0,0441*** (0,00618)	-0,0186*** (0,00601)	-0,0898*** (0,0348)	-0,0335 (0,0207)	-0,0578*** (0,00706)
Μέγεθος νοικοκυριού	-0,308*** (0,00551)	-0,226*** (0,00501)	-0,359*** (0,0304)	-0,318*** (0,0171)	-0,368*** (0,00663)
Ανώτατο εκπαιδευτικό επίπεδο (ομάδα βάσης Νηπιαγωγείο)					
Δημοτικό και Γυμνάσιο	0,0471*** (0,00623)	0,0308*** (0,00638)	-0,0224 (0,0413)	0,0248 (0,0239)	0,0776*** (0,00773)
Λύκειο, ΙΕΚ, Ανώτερες Σχολές	0,145*** (0,00727)	0,0771*** (0,00723)	0,0733 (0,0464)	0,184*** (0,0262)	0,222*** (0,00881)
ΑΕΙ, ΤΕΙ, Μεταπτυχιακό, Διδακτορικό	0,277*** (0,00829)	0,132*** (0,00799)	0,223*** (0,0497)	0,403*** (0,0281)	0,388*** (0,00977)
Τρέχουσα κύρια ασχολία προσώπου αναφοράς (ομάδα βάσεις Εργαζόμενος/η)					
Άνεργος	-0,0772*** (0,00915)	-0,0947*** (0,00879)	-0,0165 (0,0529)	-0,252*** (0,0296)	-0,0537*** (0,0106)
Συνταξιούχος	-0,0503*** (0,00701)	-0,0186*** (0,00633)	-0,104*** (0,0386)	-0,0433** (0,0216)	-0,0711*** (0,00794)
Μαθητής, στρατιώτης	-0,0336** (0,0146)	-0,0189 (0,0141)	-0,0298 (0,0904)	-0,162*** (0,0566)	-0,0160 (0,0170)
Οικιακά	-0,0492*** (0,00953)	-0,0445*** (0,00916)	-0,0302 (0,0603)	-0,0700** (0,0320)	-0,0474*** (0,0108)
Αποχή από εργασία λόγω υγείας	-0,110*** (0,0166)	-0,0975*** (0,0171)	-0,177* (0,103)	-0,260*** (0,0629)	-0,126*** (0,0184)
Λοιπά	-0,0949*** (0,0311)	-0,0496 (0,0317)	-0,513*** (0,171)	-0,177* (0,0956)	-0,110*** (0,0328)
Age effects (ηλικία)	-0,0331*** (0,00282)	-0,0252*** (0,00240)	-0,0593*** (0,0144)	-0,0388*** (0,00763)	-0,0462*** (0,00318)
Εισόδημα	0,344*** (0,0181)	0,183*** (0,0149)	0,682*** (0,0856)	0,606*** (0,0452)	0,329*** (0,0200)
Αλληλεπίδραση ηλικίας και εισοδήματος	0,00205*** (0,000284)	0,00199*** (0,000239)	0,00192 (0,00143)	0,000615 (0,000761)	0,00340*** (0,000320)
Ποσοστό ανεργίας ανά NUTS 1 (Period effects)	-0,0118*** (0,000324)	-0,0061*** (0,000306)	-0,0140*** (0,00180)	-0,0252*** (0,00103)	-0,0131*** (0,000366)
Cohort effects (ομάδα βάσης 1^η κοορτή: γεννημένοι μεταξύ 1969-1978)					
2 ^η κοορτή (1959 – 1968)	0,102*** (0,00729)	0,0457*** (0,00665)	0,268*** (0,0402)	0,153*** (0,0217)	0,128*** (0,00816)
3 ^η κοορτή (1949 – 1958)	0,191*** (0,0102)	0,105*** (0,00930)	0,532*** (0,0574)	0,342*** (0,0315)	0,196*** (0,0116)
4 ^η κοορτή (1939 – 1948)	0,257*** (0,0134)	0,120*** (0,0124)	0,670*** (0,0769)	0,485*** (0,0435)	0,267*** (0,0153)
5 ^η κοορτή (1929 – 1938)	0,310*** (0,0163)	0,100*** (0,0152)	0,892*** (0,0952)	0,586*** (0,0540)	0,339*** (0,0188)
6 ^η κοορτή (1919 – 1928)	0,296*** (0,0202)	0,0253 (0,0192)	1,088*** (0,118)	0,650*** (0,0704)	0,347*** (0,0242)
Σταθερά	7,231*** (0,180)	7,299*** (0,150)	1,560* (0,863)	2,843*** (0,458)	6,730*** (0,200)
Παρατηρήσεις	61.770	61.770	30.376	49.089	61.770

συνέχεια

METABΛΗΤΕΣ	Συνολική δαπάνη	Μη διαρκή	Διαρκή	Ημιδιαρκή	Υπηρεσίες
R-squared	0,504	0,284	0,152	0,228	0,540

Robust standard errors in parentheses

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Αναφορικά με τη γεωγραφική περιοχή του νοικοκυριού σε επίπεδο NUTS 1, στον Πίνακα 5 παρατηρούμε ότι δεδομένων όλων των μεταβλητών που περιλαμβάνονται στην εξίσωση, στη Βόρεια Ελλάδα καταγράφεται η υψηλότερη μέση δαπάνη για μη διαρκή και ημιδιαρκή αγαθά. Μια πιθανή εξήγηση όσον αφορά τα μη διαρκή αγαθά είναι ότι η δαπάνη για θέρμανση σε αυτές τις περιοχές είναι πολύ ψηλότερη. Πράγματι, τα νοικοκυριά της Βορείου και Κεντρικής Ελλάδος για το χρονικό διάστημα 2008 – 2021 δαπανούν κατά μέσο όρο το 19,97% και 17,03% αντίστοιχα των μη διαρκών αγαθών σε ενέργεια και καύσιμα, σε αντίθεση με την Αττική και τα Νησιά Αιγαίου και Κρήτης, που τα ποσοστά αυτά είναι 13,92% και 14,16%. Όσον αφορά τη μέση δαπάνη για τα διαρκή αγαθά παρατηρούμε ότι στην Αττική και τη Βόρεια Ελλάδα η μέση δαπάνη είναι στο ίδιο επίπεδο, ενώ είναι χαμηλότερη σε άλλες περιοχές. Για τις υπηρεσίες παρατηρούμε ότι η Αττική και τα Νησιά του Αιγαίου και η Κρήτη έχουν την υψηλότερη μέση δαπάνη. Παράλληλα, φαίνεται ότι η κατά κεφαλήν κατανάλωση, πλην των υπηρεσιών, είναι υψηλότερη σε μη πυκνοκατοικημένες περιοχές (μέσης πυκνότητας και αραιοκατοικημένες).

Ένας από τους παράγοντες που σχετίζονται με την εξαρτημένη μεταβλητή, όπως αναμένεται, είναι και το εκπαιδευτικό επίπεδο του προσώπου αναφοράς. Άτομα με υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο έχουν αυξημένη κατά κεφαλήν κατανάλωση, σε σχέση με άτομα που έχουν ολοκληρώσει μόνο το νηπιαγωγείο, όπως δείχνουν και οι εκτιμήσεις. Πέραν του γεγονότος ότι τα υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης οδηγούν σε υψηλότερο εισόδημα, το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης οδηγεί επίσης σε πιο αποτελεσματικές αποφάσεις και διαφοροποίηση της καταναλωτικής συμπεριφοράς. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι η εκπαίδευση αναπτύσσει την κριτική ικανότητα των ατόμων και παρέχει καλύτερη γνώση για την αγορά προϊόντων (Rathu Manannalage *et al.*, 2022).

Σχετικά με την οικογενειακή κατάσταση του ατόμου παρατηρούμε ότι η κατά κεφαλήν κατανάλωση είναι υψηλότερη σε νοικοκυριά όπου ο επικεφαλής του νοικοκυριού είναι διαζευγμένος σε σύγκριση με νοικοκυριά στα οποία ο επικεφαλής

δεν είναι παντρεμένος. Ταυτόχρονα, τα νοικοκυριά στα οποία ο επικεφαλής είναι εργαζόμενος έχουν υψηλότερη κατά κεφαλήν δαπάνη σε σύγκριση με ότι συμβαίνει για τα νοικοκυριά στα οποία ο επικεφαλής δεν είναι εργαζόμενος.

Η κατά κεφαλήν δαπάνη των νοικοκυριών με επικεφαλής γυναίκα είναι χαμηλότερη από ότι σε νοικοκυριά με επικεφαλής άνδρα σε επίπεδο σημαντικότητας 1%, εκτός των ημιδιαρκών αγαθών, όπου δεν φαίνεται να υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά. Εδώ είναι σκόπιμο όμως να αναφερθεί ότι το ποσοστό των νοικοκυριών με επικεφαλής γυναίκες δεν είναι υψηλό και είναι πιο συγκεντρωμένο στις μεγαλύτερες ηλικίες. Περίπου το 30% (28,71%) των νοικοκυριών έχουν επικεφαλής γυναίκες. Σε περίπου 2/3 (63,55%) αυτών των νοικοκυριών οι γυναίκες είναι ηλικίας 60 ετών και άνω.

Η εξαρτημένη μεταβλητή είναι εκφρασμένη σε κατά κεφαλήν μέγεθος, επιβάλλοντας συντελεστή μονάδα στο μέγεθος του νοικοκυριού. Είναι αλήθεια ότι η προσθήκη ενός επιπρόσθετου μέλους στο νοικοκυριό οδηγεί σε μείωση των κατά κεφαλήν δαπανών (West και Price, 1976) και αυτό εξηγεί τον αρνητικό συντελεστή στη μεταβλητή μέγεθος του νοικοκυριού. Οι κατά κεφαλήν δαπάνες είναι χαμηλότερες για μεγαλύτερα νοικοκυριά λόγω των οικονομιών κλίμακας που εμφανίζονται όταν περισσότερα άτομα μπορούν να αποκομίσουν χρησιμότητα από το ίδιο αγαθό (Mok *et al.*, 2011).

Ακόμη, μέσω των period effects γίνεται κατανοητή η επίδραση μακροοικονομικών παραγόντων που σχετίζονται με την κατανάλωση. Το ποσοστό ανεργίας σε επίπεδο NUTS 1, που χρησιμοποιείται ως proxy μεταβλητή των period effects, υποδεικνύει μία καθαρή αρνητική σχέση σε επίπεδο σημαντικότητας 1%. Φαίνεται ότι μία άνοδος του ποσοστού ανεργίας σχετίζεται αρνητικά περισσότερο με τις δαπάνες σε ημιδιαρκή και διαρκή αγαθά και δευτερευόντως με τις δαπάνες για υπηρεσίες και για μη διαρκή αγαθά. Πρέπει να επισημανθεί ότι τα μη διαρκή αγαθά περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων είδη πρώτης ανάγκης, όπως τρόφιμα και ενδυμασία, τα οποία χαρακτηρίζονται κυρίως από ανελαστική ζήτηση, γεγονός που ερμηνεύει εν μέρει τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης.

4.4. Ανάλυση σε επίπεδο κοορτής

Στην υποενότητα αυτή παρουσιάζεται η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας ΕΟΠ ανά κοορτή. Οι ερμηνευτικές μεταβλητές παραμένουν οι ίδιες με αυτές της εξίσωσης (6) με απαλοιφή των cohort effects, διότι κάθε εξίσωση αποτελείται από άτομα που έχουν γεννηθεί την ίδια χρονική περίοδο. Η ανάλυση αυτή επιδιώκει να μελετήσει τις διαφορές στην οριακή ροπή προς κατανάλωση, που ενδεχομένως υπάρχουν μεταξύ των κοορτών.

Στον Πίνακα 6 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων της μεθόδου ελαχίστων τετραγώνων ανά κοορτή για τη συνολική κατά κεφαλήν καταναλωτική δαπάνη. Η αύξηση του μεγέθους του νοικοκυριού έχει αρνητική επίδραση στις μέσες κατά κεφαλήν συνολικές δαπάνες με την επίδραση να μειώνεται, όταν το άτομο αναφοράς βρίσκεται σε παλαιότερες γενεές. Ακόμη, νοικοκυριά με επικεφαλής γυναίκα έχουν χαμηλότερη μέση κατά κεφαλήν δαπάνη σε σύγκριση με την περίπτωση στην οποία ο αρχηγός του νοικοκυριού είναι άνδρας επιβεβαιώνοντας τα αποτελέσματα του Πίνακα 5. Η διαφορά μάλιστα διευρύνεται στις μεγαλύτερες γενεές (με εξαίρεση την 6^η κοορτή για την οποία ο συντελεστής στη μεταβλητή φύλο δεν είναι στατιστικά σημαντικός).

Πίνακας 6: Εκτιμήσεις συντελεστών ανάλυσης ανά κοορτή για τις συνολικές δαπάνες						
Εξαρτημένη μεταβλητή: Συνολική Δαπάνη						
κοορτή	1 (1969-1978)	2 (1959-1968)	3 (1949-1958)	4 (1939-1948)	5 (1929-1938)	6 (1919-1928)
Γεωγραφική Περιφέρεια NUTS 1 (ομάδα βάσης Βόρεια Ελλάδα)						
Κεντρική Ελλάδα	-0,0585*** (0,0138)	-0,0989*** (0,0113)	-0,0712*** (0,0113)	-0,0572*** (0,00978)	0,00543 (0,00952)	0,0156 (0,0279)
Αττική	0,0210 (0,0128)	0,00286 (0,0111)	0,0123 (0,0109)	-0,0101 (0,0102)	-0,00908 (0,0101)	0,0748*** (0,0270)
Νησιά Αιγαίου και Κρήτη	-0,0356** (0,0169)	-0,0358** (0,0156)	-0,0339** (0,0149)	-0,0613*** (0,0144)	-0,0260* (0,0139)	-0,0877** (0,0355)
Πυκνότητα Πληθυσμού (ομάδα βάσης Πυκνοκατοικημένες περιοχές)						
Μέσης πυκνότητας	0,00658 (0,0116)	0,0150 (0,0105)	0,0172 (0,0105)	-0,00757 (0,00941)	-0,00547 (0,00993)	-0,0208 (0,0313)
Αραιοκατοικημένες	0,0224* (0,0135)	0,0250** (0,0112)	-0,0122 (0,0115)	-0,0179* (0,0104)	-0,0604*** (0,0104)	-0,00425 (0,0259)
Οικογενειακή κατάσταση (ομάδα βάσης Άγαμος/η)						
Έγγαμος/η	0,0253 (0,0180)	0,0461*** (0,0167)	-0,0231 (0,0187)	-0,0680*** (0,0215)	-0,114*** (0,0228)	-0,0515 (0,0735)
Χήρος/α, Διαζευγμένος/η	0,0399* (0,0205)	0,0700*** (0,0172)	0,0168 (0,0185)	0,0260 (0,0198)	0,0697*** (0,0200)	0,169** (0,0719)

συνέχεια

Πίνακας 6: Εκτιμήσεις συντελεστών ανάλυσης ανά κοορτή για τις συνολικές δαπάνες						
Εξαρτημένη μεταβλητή: Συνολική Δαπάνη						
κοορτή	1 (1969-1978)	2 (1959-1968)	3 (1949-1958)	4 (1939-1948)	5 (1929-1938)	6 (1919-1928)
Φύλο (ομάδα βάσης Άνδρας)						
Γυναίκα	-0,0352*** (0,0136)	-0,0330** (0,0134)	-0,0505*** (0,0142)	-0,0515*** (0,0140)	-0,0724*** (0,0128)	-0,0285 (0,0338)
Μέγεθος νοικοκυριού	-0,343*** (0,0133)	-0,318*** (0,0105)	-0,291*** (0,0110)	-0,309*** (0,0127)	-0,321*** (0,0171)	-0,264*** (0,0480)
Ανώτατο εκπαιδευτικό επίπεδο (ομάδα βάσης Νηπιαγωγείο)						
Δημοτικό και Γυμνάσιο	0,0652 (0,0469)	0,0869*** (0,0290)	0,0821*** (0,0194)	0,0364*** (0,0110)	0,0507*** (0,00846)	0,0537** (0,0232)
Λύκειο, ΙΕΚ, Ανώτερες Σχολές	0,186*** (0,0464)	0,176*** (0,0287)	0,155*** (0,0201)	0,144*** (0,0137)	0,158*** (0,0131)	0,141*** (0,0391)
ΑΕΙ, ΤΕΙ, Μεταπτυχιακό, Διδακτορικό	0,348*** (0,0473)	0,308*** (0,0297)	0,286*** (0,0219)	0,240*** (0,0168)	0,260*** (0,0168)	0,292*** (0,0555)
Τρέχουσα κύρια ασχολία προσώπου αναφοράς (ομάδα βάσης Εργαζόμενος)						
Άνεργος	-0,0447*** (0,0159)	-0,0961*** (0,0147)	-0,0963*** (0,0194)	-0,00530 (0,0529)	-0,285 (0,189)	-
Συνταξιούχος	0,0559 (0,0597)	-0,0280* (0,0151)	-0,0268** (0,0113)	-0,0705*** (0,0213)	-0,0101* (0,0569)	0,0137 (0,0614)
Μαθητής, στρατιώτης	0,00488 (0,0743)	-0,105*** (0,0350)	-0,0718** (0,0314)	-0,0430 (0,0293)	0,0197 (0,0612)	-
Οικιακά	0,0417 (0,0351)	-0,0552** (0,0234)	-0,0629*** (0,0200)	-0,0623** (0,0257)	-0,0259 (0,0579)	-0,0501 (0,0644)
Αποχή από εργασία λόγω υγείας	-0,108** (0,0504)	-0,122*** (0,0326)	-0,137*** (0,0269)	-0,0453 (0,0447)	0,0924 (0,0754)	0,0354 (0,0905)
Λοιπά	0,408*** (0,102)	0,206*** (0,0753)	0,0784* (0,0473)	-0,0850 (0,0518)	0,152 (0,107)	-0,0876 (0,120)
Εισόδημα	0,203*** (0,0716)	0,434*** (0,0806)	0,688*** (0,0940)	0,750*** (0,114)	0,886*** (0,137)	0,350* (1,076)
Age effects (ηλικία)	-0,0641*** (0,0173)	-0,0140* (0,0161)	-0,0225* (0,0151)	-0,0209* (0,0155)	-0,0384** (0,0165)	0,168 (0,125)
Αλληλεπίδραση ηλικίας και εισοδήματος	-0,00504*** (0,00174)	-0,000155 (0,00160)	-0,00371** (0,00151)	-0,00318** (0,00157)	-0,00438** (0,00170)	-0,0179 (0,0129)
Ποσοστό ανεργίας ανά NUTS 1 (Period effects)	-0,0131*** (0,000838)	-0,0122*** (0,000724)	-0,0119*** (0,000755)	-0,0106*** (0,000678)	-0,0109*** (0,000662)	-0,0143*** (0,00159)
Σταθερά	8,676*** (0,716)	6,527*** (0,818)	4,066*** (0,946)	3,382*** (1,123)	1,574 (1,341)	-9,865 (10,45)
Παρατηρήσεις	10.112	12.582	12.916	13.168	11.503	1.489
R-squared	0,489	0,509	0,506	0,500	0,473	0,456

Robust standard errors in parentheses

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Ωστόσο, άξιο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι η οριακή ροπή προς κατανάλωση (καθαρή επίδραση) φαίνεται να μειώνεται καθώς προχωράμε από κοορτές που είχαν γεννηθεί νωρίτερα σε κοορτές που γεννήθηκαν πιο πρόσφατα με εξαίρεση τα άτομα

που γεννήθηκαν μεταξύ 1929 – 1938 (5^η κοορτή) όπου η οριακή ροπή προς κατανάλωση είναι υψηλότερη από τη γενιά που γεννήθηκε μεταξύ 1919 – 1928 (6^η κοορτή). Ακόμη, μέσω της σταθεράς της παλινδρόμησης διαπιστώνουμε ότι τα άτομα των παλαιότερων γενεών τείνουν να έχουν χαμηλότερη μέση δαπάνη.

Όπως ήταν αναμενόμενο, τα period effects φανερώνουν την αρνητική επίδραση του ποσοστού ανεργίας στις μέσες συνολικές δαπάνες ανεξαρτήτως της γενιάς του ατόμου, ενώ η αρνητική επίδραση της ηλικίας (age effects) επιβεβαιώνει τη μείωση των δαπανών μεταξύ διαφορετικών ατόμων της ίδιας κοορτής.

Προκειμένου να συγκρίνουμε τις οριακές ροπές προς κατανάλωση μεταξύ των διαφορετικών κοορτών χρησιμοποιήθηκε ο έλεγχος Wald στο στατιστικό πρόγραμμα STATA και προέκυψαν τα αποτελέσματα $\chi^2(5) = 34,15$ και $\text{Prob}>\chi^2 = 0,0000$. Επομένως, εξάγεται το συμπέρασμα ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των συντελεστών του εισοδήματος (οριακή ροπή προς κατανάλωση) μεταξύ των κοορτών σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha = 0,05 > 0,0$.

Στη συνέχεια, ακολουθεί ο Πίνακας 7 στον οποίο η εξαρτημένη μεταβλητή είναι ο λογάριθμος των δαπανών σε μη διαρκή αγαθά. Όπως δείχνει ο Πίνακας 7, τα μη διαρκή αγαθά αποτελούν τη δεύτερη μεγαλύτερη – κατά σειρά μετά τις υπηρεσίες – κατηγορία δαπανών των ελληνικών νοικοκυριών και θεωρήθηκε ενδιαφέρον να μελετηθούν οι οριακές ροπές προς κατανάλωση για τη συγκεκριμένη ομάδα αγαθών.

Πίνακας 7: Εκτιμήσεις συντελεστών ανάλυσης ανά κοορτή για τα μη διαρκή αγαθά						
Εξαρτημένη μεταβλητή: Δαπάνες σε μη διαρκή αγαθά						
κοορτή	1 (1969-1978)	2 (1959-1968)	3 (1949-1958)	4 (1939-1948)	5 (1929-1938)	6 (1919-1928)
Γεωγραφική Περιφέρεια NUTS 1 (ομάδα βάσης Βόρεια Ελλάδα)						
Κεντρική Ελλάδα	-0,0543*** (0,0125)	-0,0788*** (0,0107)	-0,0628*** (0,0105)	-0,0482*** (0,00968)	-0,000138 (0,0100)	0,0384 (0,0290)
Αττική	-0,0504*** (0,0114)	-0,0637*** (0,00986)	-0,0675*** (0,0102)	-0,0936*** (0,00989)	-0,0777*** (0,0109)	0,0260 (0,0286)
Νησιά Αιγαίου και Κρήτη	-0,0245 (0,0162)	-0,0822*** (0,0150)	-0,0931*** (0,0144)	-0,0966*** (0,0138)	-0,0848*** (0,0151)	-0,0737* (0,0388)
Πυκνότητα Πληθυσμού (ομάδα βάσης Πυκνοκατοικημένες περιοχές)						
Μέσης πυκνότητας	0,0318*** (0,0103)	0,0450*** (0,00922)	0,0500*** (0,00975)	0,0496*** (0,00897)	0,0509*** (0,0107)	-0,00731 (0,0337)
Αραιοκατοικημένες	0,104*** (0,0124)	0,124*** (0,0105)	0,116*** (0,0106)	0,102*** (0,00998)	0,0835*** (0,0109)	0,126*** (0,0268)
Οικογενειακή κατάσταση (ομάδα βάσης Άγαμος/η)						

συνέχεια

Πίνακας 7: Εκτιμήσεις συντελεστών ανάλυσης ανά κοορτή για τα μη διαρκή αγαθά						
Εξαρτημένη μεταβλητή: Δαπάνες σε μη διαρκή αγαθά						
κοορτή	1 (1969-1978)	2 (1959-1968)	3 (1949-1958)	4 (1939-1948)	5 (1929-1938)	6 (1919-1928)
Έγγαμος/η	0,116*** (0,0168)	0,110*** (0,0164)	0,0486** (0,0190)	0,0776*** (0,0239)	0,0660*** (0,0244)	0,0439 (0,0844)
Χήρος/α, Διαζευγμένος/η	0,0288 (0,0198)	0,0631*** (0,0172)	0,0176 (0,0191)	0,0589*** (0,0224)	0,0607*** (0,0218)	0,0884 (0,0838)
Φύλο (ομάδα βάσης Άνδρας)						
Γυναίκα	-0,0210 (0,0131)	-0,0256** (0,0126)	-0,0392*** (0,0133)	-0,0252* (0,0150)	0,000834 (0,0146)	0,0309 (0,0351)
Μέγεθος νοικοκυριού	-0,222*** (0,0124)	-0,258*** (0,00987)	-0,222*** (0,00995)	-0,212*** (0,0110)	-0,201*** (0,0178)	-0,0188 (0,0391)
Ανώτατο εκπαιδευτικό επίπεδο (ομάδα βάσης Νηπιαγωγείο)						
Δημοτικό και Γυμνάσιο	0,0528 (0,0438)	0,0691** (0,0278)	0,0423** (0,0192)	0,0265** (0,0114)	0,0367*** (0,00955)	0,0340 (0,0249)
Λύκειο, ΙΕΚ, Ανώτερες Σχολές	0,114*** (0,0432)	0,106*** (0,0277)	0,0759*** (0,0198)	0,0735*** (0,0139)	0,104*** (0,0135)	0,0673* (0,0359)
ΑΕΙ, ΤΕΙ, Μεταπτυχιακό, Διδακτορικό	0,182*** (0,0439)	0,156*** (0,0284)	0,131*** (0,0211)	0,121*** (0,0167)	0,143*** (0,0170)	0,164*** (0,0495)
Τρέχουσα κύρια ασχολία προσώπου αναφοράς (ομάδα βάσης Εργαζόμενος)						
Άνεργος	-0,0685*** (0,0154)	-0,110*** (0,0138)	-0,103*** (0,0191)	-0,0911* (0,0515)	-0,199* (0,105)	- -
Συνταξιούχος	0,0933 (0,0608)	-0,000124 (0,0134)	-0,0190* (0,0100)	-0,0568*** (0,0194)	-0,00116 (0,0491)	-0,120 (0,0763)
Μαθητής, στρατιώτης	-0,0133 (0,0628)	-0,0580 (0,0356)	-0,0217 (0,0311)	-0,0561* (0,0287)	0,00575 (0,0548)	- -
Οικιακά	0,0238 (0,0288)	-0,0298 (0,0233)	-0,0600*** (0,0202)	-0,0859*** (0,0244)	-0,0361 (0,0507)	-0,172** (0,0800)
Αποχή από εργασία λόγω υγείας	-0,112 (0,0781)	-0,113*** (0,0326)	-0,115*** (0,0258)	-0,0877** (0,0446)	0,0696 (0,0721)	-0,224 (0,142)
Λοιπά	0,404*** (0,102)	0,0589 (0,0698)	0,0622 (0,0530)	-0,120** (0,0533)	0,0252 (0,0981)	-0,152 (0,166)
Εισόδημα	0,145** (0,0650)	0,151** (0,0652)	0,215** (0,0842)	0,444** (0,0914)	0,709** (0,135)	0,749** (1,005)
Age effects (ηλικία)	-0,0320** (0,0157)	-0,0301** (0,0132)	-0,0222 (0,0137)	0,0100 (0,0127)	0,0439*** (0,0164)	0,0451 (0,118)
Αλληλεπίδραση ηλικίας και εισοδήματος	0,00254 (0,00157)	-0,00247* (0,00131)	0,00177 (0,00136)	-0,00156 (0,00128)	-0,00487*** (0,00168)	-0,00529 (0,0120)
Ποσοστό ανεργίας ανά NUTS 1 (Period effects)	-0,00628*** (0,000778)	-0,00736*** (0,000663)	-0,00602*** (0,000680)	-0,00485*** (0,000660)	-0,00526*** (0,000708)	-0,00688*** (0,00170)
Σταθερά	7,662*** (0,656)	7,712*** (0,666)	7,065*** (0,854)	4,838*** (0,913)	2,016 (1,323)	1,636 (9,927)
Παρατηρήσεις	10.112	12.582	12.916	13.168	11.503	1.489
R-squared	0,284	0,331	0,307	0,254	0,190	0,190

Robust standard errors in parentheses

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Τα πρόσημα των περισσότερων εκτιμητών του Πίνακα 7, που είναι στατιστικά σημαντικοί, συμφωνούν με τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων του Πίνακα 6. Συγκεκριμένα, η αύξηση του μεγέθους του νοικοκυριού μειώνει – όπως είναι αναμενόμενο – τις δαπάνες σε μη διαρκή αγαθά.

Αναφορικά με την τρέχουσα κύρια ασχολία, οι περισσότεροι στατιστικά σημαντικοί εκτιμητές έχουν αρνητικό πρόσημο. Αυτό σημαίνει ότι η μέση δαπάνη ενός ατόμου που εργάζεται είναι κατά μέσο όρο μεγαλύτερη από την αντίστοιχη μέση δαπάνη ενός μη εργαζόμενου (λόγου χάρη άνεργου, συνταξιούχου και άλλα). Ακόμη, οι γυναίκες που έχουν γεννηθεί μεταξύ 1939 – 1968 (2^η, 3^η και 4^η κοορτή) δαπανούν λιγότερα κατά μέσο όρο σε μη διαρκή αγαθά συγκριτικά με τους άνδρες, ενώ η διαφορά αυτή μεταξύ των δύο φύλων δεν είναι στατιστικά σημαντική στις υπόλοιπες κοορτές του δείγματος.

Όπως και στις προηγούμενες παλινδρομήσεις των Πινάκων 2 και 3, γίνεται κατανοητό ότι τα περισσότερα νοικοκυριά ανεξαρτήτως της κοορτής που ανήκει το πρόσωπο αναφοράς χαρακτηρίζονται από λιγότερες δαπάνες σε μη διαρκή αγαθά σε σχέση με τα αντίστοιχα νοικοκυριά που βρίσκονται στη γεωγραφική περιφέρεια της Βορείου Ελλάδας. Από την άλλη, μέσω των period effects επιβεβαιώνεται ότι η αύξηση του ποσοστού ανεργίας σε επίπεδο περιφέρειας NUTS 1 επηρεάζει αρνητικά την κατανάλωση των μη διαρκών αγαθών όλων των νοικοκυριών σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.

Τέλος, η οριακή ροπή προς κατανάλωση για τα μη διαρκή αγαθά (καθαρή επίδραση) εμφανίζει παρόμοια συμπεριφορά με αυτή για τη συνολική δαπάνη (Πίνακας 6). Ειδικότερα, νοικοκυριά με πρόσωπο αναφοράς παλαιότερων κοορτών είχαν κατά μέσο όρο υψηλότερη οριακή ροπή προς κατανάλωση σε αυτή την κατηγορία αγαθών για επίπεδο σημαντικότητας 5%. Έπειτα από έλεγχο Wald προέκυψαν οι εκτιμητές $\chi^2(5) = 25,91$ και $\text{Prob}>\chi^2 = 0,0001$. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των συντελεστών του εισοδήματος (οριακή ροπή προς κατανάλωση) μεταξύ ατόμων διαφορετικών κοορτών.

4.5. Συμπεράσματα κεφαλαίου

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάστηκε η οικονομετρική ανάλυση των δεδομένων των ΕΟΠ για τα έτη 2008 – 2021. Αρχικά, παρουσιάστηκε η σύνθεση των δαπανών των ελληνικών νοικοκυριών μεταξύ των 4 βασικών κατηγοριών: διαρκή, μη διαρκή, ημιδιαρκή και υπηρεσίες. Λαμβάνοντας υπόψη τα στατιστικά αποτελέσματα το μεγαλύτερο μερίδιο του εισοδήματος των νοικοκυριών δαπανάται σε υπηρεσίες και μη διαρκή αγαθά. Στόχος της παραπάνω ανάλυσης ήταν, κυρίως, η κατανόηση της καταναλωτικής συμπεριφοράς των ελληνικών νοικοκυριών μέσω των προσώπων αναφοράς. Με τη βοήθεια των παλινδρομήσεων του βασικού οικονομετρικού υποδείγματος εξάγεται το συμπέρασμα ότι η οριακή ροπή προς κατανάλωση διαφοροποιείται σημαντικά μεταξύ των 4 κατηγοριών αγαθών. Μεταξύ άλλων, εξετάστηκαν οι επιπτώσεις ορισμένων κοινωνικών και δημογραφικών παραγόντων (για παράδειγμα το φύλο, η τρέχουσα κύρια ασχολία και η γεωγραφική περιοχή) στα επίπεδα κατανάλωσης των νοικοκυριών. Ακόμη, από τα age effects συνεπάγεται ότι η γήρανση του προσώπου αναφοράς οδηγεί σε μείωση της μέσης κατανάλωσης σε κάθε κατηγορία αγαθών με τη μεγαλύτερη πτώση να σημειώνεται στα διαρκή αγαθά και τις υπηρεσίες και σε άνοδο της οριακής ροπής προς κατανάλωση.

Ολοκληρώνοντας ακολούθησαν οι παλινδρομήσεις σε επίπεδο κοορτών, οι οποίες έδειξαν ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ της μέσης καταναλωτικής δαπάνης των ατόμων από διαφορετικές κοορτές (τόσο για την ολική δαπάνη όσο και για τη δαπάνη σε μη διαρκή αγαθά). Για να γίνει περισσότερο σαφές, σύμφωνα με τους εκτιμητές, τα άτομα που ανήκουν σε παλαιότερες κοορτές έχουν κατά μέσο όρο χαμηλότερη μέση δαπάνη.

Κεφάλαιο 5^ο: Επίλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία επικεντρώθηκε στη μελέτη της καταναλωτικής συμπεριφοράς των νοικοκυριών στην Ελλάδα. Ειδικότερα, κύριος σκοπός της ήταν η διερεύνηση των επιπτώσεων της γήρανσης στα επίπεδα δαπάνης. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό, χρησιμοποιήθηκε η Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) της ΕΛΣΤΑΤ για τη χρονική περίοδο 2008 – 2021. Στην ανάλυση των δεδομένων θεωρήθηκε ως αντιπροσωπευτική ηλικία του νοικοκυριού η ηλικία του προσώπου αναφοράς και το δείγμα χωρίστηκε σε κοορτές με βάση το έτος γέννησης του ατόμου αυτού. Μέσω της εμπειρικής έρευνας διαπιστώθηκε, όπως αναμενόταν, ότι η γήρανση του ελληνικού πληθυσμού συνδέεται αρνητικά με τη μέση κατανάλωση. Αυτό εν μέρει ερμηνεύεται από το λιτό τρόπο ζωής των ηλικιωμένων. Παράλληλα, η ανάλυση σε επίπεδο κοορτής ανέδειξε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ νοικοκυριών με επικεφαλής άτομα διαφορετικών γενεών. Ακόμη, διερευνήθηκαν και άλλες παράμετροι που σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία επηρεάζουν την κατανάλωση, όπως το φύλο, η εκπαίδευση και η γεωγραφική περιοχή.

Ωστόσο, το χρηματοοικονομικό περιβάλλον της προς μελέτη χρονικής περιόδου χαρακτηρίζεται από γεγονότα που επηρέασαν την παγκόσμια οικονομία. Η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και η πανδημία λόγω του Covid-19 μετέβαλαν και την καταναλωτική συμπεριφορά των Ελλήνων. Επομένως, για την ολόπλευρη κατανόηση της ελληνικής κατανάλωσης συναρτήσει της γήρανσης πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλοι παράγοντες.

Εξάλλου, η σημασία της κατανάλωσης στην οικονομική ανάπτυξη των χωρών και οι δημογραφικές μεταβολές των τελευταίων δεκαετιών αποτελούν κίνητρα για περαιτέρω επιστημονική έρευνα. Θεωρώ ότι στο μέλλον ο κλάδος των Οικονομικών της Γήρανσης θα κεντρίσει το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας, καθώς θα υπάρξει στροφή προς την κατανόηση της οικονομικής συμπεριφοράς των ατόμων της τρίτης ηλικίας. Τα πορίσματα των ερευνών αυτών ενδέχεται να αποτελέσουν χρήσιμα εργαλεία για τη χάραξη αποτελεσματικών πολιτικών.

Τέλος, σε μία εν δυνάμει μελλοντική έρευνα επί των άνω ζητημάτων θα μπορούσα να επεκταθώ στην ανάλυση επιμέρους κατηγοριών αγαθών και υπηρεσιών, πέρα των ήδη 4 βασικών κατηγοριών (διαρκή, μη διαρκή, ημιδιαρκή και υπηρεσίες), λόγω χάρη με τη βοήθεια της διεθνούς ταξινόμησης COICOP στις 12 κατηγορίες αγαθών (όπως αναφέρονται στην υποενότητα 3.2.1.). Αναμφίβολα, η διεξαγωγή μελλοντικών ΕΟΠ σε συνεχόμενα έτη θα επιτρέψει την περαιτέρω ανάλυση των δειγμάτων και τον εντοπισμό καταναλωτικών μοτίβων ανά ηλικιακή ομάδα σε μακροχρόνιο επίπεδο. Η έρευνα αυτή θα μπορούσε να εφαρμοστεί και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, στις οποίες πραγματοποιείται η ίδια έρευνα. Ενδεχομένως, η συνεργασία αυτή θα επιτρέψει, μέσω της διακρατικής σύγκρισης, την ανίχνευση πιθανών διαφορετικών τάσεων ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη και θα δοθεί η δυνατότητα σχεδιασμού και εφαρμογής συγκεκριμένων πολιτικών, προκειμένου να επιτευχθούν κάποιοι στόχοι των χωρών αυτών.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Bell, D. (1999) *Ο Πολιτισμός της Μεταβιομηχανικής Δύσης*. Μετάφραση: Γ. Λυκιαρδόπουλος. Επιμέλεια: Σ. Ροζάνης. Αθήνα, Ελλάδα: Νεφέλη. σελ. 103, 279.
- Dornbusch, R. και Stanley, F. (1993) *Μακροοικονομική*. Αθήνα, Ελλάδα: Εκδόσεις Κριτική.
- Έμκε - Πουλοπούλου, Ή. (1983) “Δημογραφική γήρανση στην Ελλάδα,” *The Greek Review of Social Research*, 49, σελ. 35–51.
- Ζηκίδου, Σ.Χ. (2019) *Η διαχρονική εξέλιξη των δαπανών υγείας στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις δαπάνες υγείας των νοικοκυριών. Σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες*. Διδακτορική Διατριβή, Πειραιάς: Πανεπιστήμιο Πειραιώς. Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης.
- Κωστάκης, Ι. (2013) *Δημοσιονομική προσαρμογή και καταναλωτική συμπεριφορά στην Ελλάδα*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο. Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας.
- Λιανός, Θ. και Ψειρίδου, Α. (2016) *Οικονομική ανάλυση και πολιτική -Μακροοικονομική*. Αθήνα, Ελλάδα: Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Μπάρδα, Κ.Α. (2017) *Καταναλωτής και Ζήτηση Υπηρεσιών Υγείας*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο. Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας.
- Μπελαντής, Χ. (2020) *Γήρανση Πληθυσμού και Επιπτώσεις στο Σύστημα Υγείας*. Διπλωματική Εργασία, Ηράκλειο: Διαδρυματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα ΕΑΠ- Σχολή Κοινωνικών Επιστημών και Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-Σχολή Ιατρικής
- Πρόντζας, Π.Ε. (2013) *Καταναλωτικό πρότυπο στην Ευρωπαϊκή Ένωση: εμπειρικές προσεγγίσεις*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης.
- Scrapanti, E. και Zamagni, S. (2004). *Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης*. Αθήνα, Ελλάδα: Τυπωθύτω- Γιώργος Δαρδανός.
- Σπανοπούλου, Α.Α. (2020) *Προσδιοριστικοί Παράγοντες Διαφόρων Κατηγοριών Κατανάλωσης των Νοικοκυριών σε Ευρωπαϊκές Χώρες*. Διπλωματική Εργασία, Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Τμήμα Οικονομικών Επιστημών.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Akekere, J. and Yousuo, P.O.J. (2012) “Empirical Analysis of Change in Income on Private Consumption Expenditure in Nigeria from 1981 to 2010,” *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2(11), pp. 321–331.
- Attanasio, O. and Browning, M. (1993) “Consumption over the life cycle and over the business cycle”, NBER Working paper 4453. Available at: <https://doi.org/10.3386/w4453>.
- Attanasio, O.P. (1999) “Consumption ,” in Taylor, J.B. and M. Woodford , M. (eds.), *Handbook of Macroeconomics*, vol. 1, Part B, Elsevier, pp. 714–812.
- Bailliu, J.N. and Reisen, H. (1998) “Do funded pensions contribute to higher aggregate savings? A cross-country analysis,” *Weltwirtschaftliches Archiv*, 134(4), pp. 692–711. Available at: <https://doi.org/10.1007/bf02773293>.
- Mohd Bakri, S., Rambeli, N., Hashim, E., Mahdinezhad, M., and Jalil, N. A. (2017) “Understanding behavior of consumption expenditure of households,” *International Business Education Journal*, 10, pp. 43–52. Available at: <https://doi.org/10.37134/ibej.vol10.5.2017>.
- Börsch-Supan, A. (1992) “Saving and consumption patterns of the elderly,” *Journal of Population Economics*, 5(4), pp. 289–303. Available at: <https://doi.org/10.1007/bf00163062>.
- Browning, M., Deaton, A. and Irish, M. (1985) “A profitable approach to labor supply and commodity demands over the life-cycle,” *Econometrica*, 53(3), pp. 503 – 543. Available at: <https://doi.org/10.2307/1911653>.
- Chukwudi, O. J. and Ukeje, O. S. (2019) “Long run determinants of private consumption spending: Evidence from Nigeria,” *Journal of Business and Economic Development*, 4(1), pp. 23 – 30. Available at: <https://doi.org/10.11648/j.jbed.20190401.14>.
- Diacon, P.-E. and Maha, L.-G. (2015) “The relationship between income, consumption and GDP: A time series, cross-country analysis,” *Procedia Economics and Finance*, 23, pp. 1535–1543. Available at: [https://doi.org/10.1016/s2212-5671\(15\)00374-3](https://doi.org/10.1016/s2212-5671(15)00374-3).
- Drakopoulos, S.A. (2021) “Theories of Consumption,” in L.-P. Rochon and S. Rosi (eds) *An introduction to Macroeconomics*. Edward Elgar Publishing Ltd, pp. 233–267.
- Ezeji, C.E. and Ajudua, E.I. (2015) “Determinants of Aggregate Consumption Expenditure in Nigeria.,” *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(5), pp. 164–169.
- Faria, J.R. and Carneiro, F.G. (2001) “Does high inflation affect growth in the long and short run?,” *Journal of Applied Economics*, 4(1), pp. 89–105. Available at: <https://doi.org/10.1080/15140326.2001.12040559>.
- Gibson, J. and Scobie, G. (2001) “A cohort analysis of household income, consumption and saving,” *New Zealand Economic Papers*, 35(2), pp. 196–216. Available at: <https://doi.org/10.1080/00779950109544339>.
- Guisan, C.M. (2004) “A Comparison of Causality Tests Applied to the Bilateral Relationship between Consumption and GDP in the USA and Mexico,” *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 1(1), pp. 115–130.
- Hall, R.E. (1978) “Stochastic implications of the life cycle-permanent income hypothesis: Theory and evidence,” *Journal of Political Economy*, 86(6), pp. 971–987. Available at: <https://doi.org/10.1086/260724>.

- Hofstede, G. (2013) *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Keho, Y. (2019) "An econometric analysis of the determinants of private consumption in Cote d'Ivoire," *Theoretical Economics Letters*, 09(04), pp. 947–958. Available at: <https://doi.org/10.4236/tel.2019.94061>.
- Kyridis, A., E., Zagkos, C., Koutouzis, M., and Tziamtzi, C. (2011) "Educational inequalities and school dropout in Greece," *International Journal of Education*, 3(2). Pp 1 – 15. Available at: <https://doi.org/10.5296/ije.v3i2.855>.
- Lefèbvre, M. (2006) "Population ageing and consumption demand in Belgium," Centre de Recherche en Economie Publique et de la Population (CREPP) (Research Center on Public and Population Economics) HEC-Management School Working paper 0604, University of Liège.
- Martins, O. J., Gonand, F., Antolin, P. and De la Maisonneuve, C. (2005) "The impact of ageing on demand, Factor Markets and growth," *SSRN Electronic Journal*. Available at: <https://doi.org/10.2139/ssrn.700064>.
- Michael, R.T. (1975) "Education and Consumption," in T.F. Juster (ed.) *Education, Income, and Human Behavior*. NBER, pp. 233–252.
- Modigliani, F. and Jappelli, T. (2005) "The age-saving profile and the life-cycle hypothesis," *The Collected Papers of Franco Modigliani*. Available at: <https://doi.org/10.7551/mitpress/1923.003.0008>.
- Mok, T.P., Maclean, G. and Dalziel, P. (2011) "Household size economies: Malaysian evidence," *Economic Analysis and Policy*, 41(2), pp. 203–223. Available at: [https://doi.org/10.1016/s0313-5926\(11\)50020-7](https://doi.org/10.1016/s0313-5926(11)50020-7).
- Newhouse, J.P. (1977) "Medical-care expenditure: A cross-national survey," *The Journal of Human Resources*, 12(1), p. 115. Available at: <https://doi.org/10.2307/145602>.
- RathuManannalage, K.M., Ratnasiri, S. and Chai, A. (2022) "Why do the educated poor pay less price per calorie? evidence from household-level calorie consumption data," *International Journal of Social Economics*. Available at: <https://doi.org/10.1108/ijse-01-2022-0007>.
- Tapsin, G. and Hepsag, A. (2014) "An analysis of household consumption expenditures in EA-18," *European Scientific Journal*, 10(16). pp. 1 – 12.
- Varlamova, J. and Larionova, N. (2015) "Macroeconomic and demographic determinants of Household Expenditures in OECD countries," *Procedia Economics and Finance*, 24, pp. 727–733. Available at: [https://doi.org/10.1016/s2212-5671\(15\)00686-3](https://doi.org/10.1016/s2212-5671(15)00686-3).
- West, D.A. and Price, D.W. (1976) "The effects of income, assets, food programs, and household size on food consumption," *American Journal of Agricultural Economics*, 58(4), pp. 725–730. Available at: <https://doi.org/10.2307/1238816>.
- Xu, A.J. (2015) *The Macroeconomics of the Declining U.S. Labor Share: a Debt-led Explanation*, p. 119.
- Yang, Y., Schulhofer-Wohl, S., Fu, W. J., and Land, K. C. (2008) "The intrinsic estimator for age-period-cohort analysis: What it is and how to use it," *American Journal of Sociology*, 113(6), pp. 1697–1736. Available at: <https://doi.org/10.1086/587154>.

Διαδικτυακές πηγές

AMECO Online Database, Harmonized Consumer Price Index (base year 2015):
https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/667e9fba-eea7-4d17-abf0-ef20f6994336/sheet/2f9f3ab7-09e9-4665-92d1-de9ead91fac7/state/analysis
(Τελευταία Πρόσβαση: 09/03/2022).

Classification of Individual Consumption According to Purpose (COICOP 2018), United Nations, New York. Available at:
https://unstats.un.org/unsd/classifications/unsdclassifications/COICOP_2018_-_pre-edited_white_cover_version_-_2018-12-26.pdf (Τελευταία Πρόσβαση: 27/01/2023).

Eurostat, Household Budget Surveys in the EU: Methodology and recommendations for harmonization – 2003 (Theme 3, Series E). Office Publications of the European Communities: Available at:
<https://ec.europa.eu/eurostat/ramon/statmanuals/files/KS-BF-03-003--N-EN.pdf>
(Τελευταία Πρόσβαση: 05/02/2023).

Ελληνική Στατιστική Αρχή. Μεθοδολογικό Σημείωμα: Έννοιες και Ορισμοί Έρευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών ετών 2008 – 2021: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA05>
(Τελευταία Πρόσβαση: 15/01/2023)

Ελληνική Στατιστική Αρχή. Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Μηνιαία Αποτελέσματα (Ιανουάριος 2004 – Δεκέμβριος 2022): <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/2022-M12>
(Τελευταία Πρόσβαση: 06/02/2022).

Ελληνική Στατιστική Αρχή. Δελτία Τύπου Έρευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών ετών 2008 – 2021: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA05> (Τελευταία Πρόσβαση: 20/03/2023)